

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Факультет педагогіки, психології, соціальної роботи та
мистецтв

Кафедра дошкільної освіти

Освітня програма «Дошкільна освіта»
Спеціальність 012 Дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «магістр»

Організаційно-педагогічні умови лексичного розвитку дітей
старшого дошкільного віку

МОГИЛИ ДІАНИ ОЛЕКСАНДРІЇВНИ

Науковий керівник:

Аніщук А.М. канд. пед. наук, доцент кафедри
дошкільної освіти Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя

Рецензенти:

Лісовець О.В. канд. пед. наук, доцент кафедри
дошкільної освіти Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя

Возняк І.І. канд. пед. наук, доцент кафедри
педагогіки, початкової освіти та освітнього
менеджменту Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Допущено до захисту: Протокол № 5 від 29.11.2023 р.
Завідувач кафедри дошкільної освіти:

Кононко О.Л., д. псих. н., професор

АНОТАЦІЯ

Могила Д.О. Організаційно-педагогічні умови лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку. Рукопис. Ніжин, 2023. –82 с.

Кваліфікаційна робота виконана на теоретичному та практичному рівнях. На теоретичному рівні уточнено зміст та структуру провідних категорій, проаналізовано особливості лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку, виділено засоби та методи збагачення словника дітей.

На емпіричному рівні визначено критерії та показники, вивчено рівні сформованості лексичного складника у дітей старшого дошкільного віку, досліджено вплив педагогів на формування даної якості у дітей.

Виділено організаційно-педагогічні умови та розроблено систему роботи щодо розвитку лексики у дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: «лексикологія», «лексика», «лексичний розвиток», «лексичний складник», «експресивна лексика», «слово», «активний словник», «пасивний словник», «словникова робота».

ABSTRACT

Mohyla D.O. Organizational and pedagogical conditions of lexical development of children of preschool age. Manuscript. Nezhin, 2023. -82 p..

Qualification work is done at theoretical and practical levels. At the theoretical level, the content and structure of the leading categories have been clarified, the features of lexical development of children of older preschool age have been analyzed, the means and methods of enriching the vocabulary of children have been allocated.

At the empirical level, criteria and indicators are determined, the levels of formation of the lexical component in children of older preschool age are studied, the influence of teachers on the formation of this quality in children is investigated.

Organizational and pedagogical conditions have been allocated and a system of work on the development of vocabulary in children of older preschool age has been developed.

Key words: "lexicology," "vocabulary," "lexical development," "lexical component," "expressive vocabulary," "word," "active dictionary," "passive dictionary," "dictionary work."

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	9
1.1. Психолого-педагогічні дослідження з проблеми лексичного розвитку дітей дошкільного віку.....	9
1.2. Особливості розвитку словника дітей дошкільного віку.....	13
1.3. Характеристика засобів та методів лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку	18
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I.....	26
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ЛЕКСИЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	27
2.1. Методика констатувального етапу дослідження.....	27
2.2. Вивчення лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку..	35
2.3. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов та системи роботи з лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку	44
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II.....	58
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65
ДОДАТКИ.....	70

ВСТУП

Проблема лексичного розвитку дітей дошкільного віку є однією з важливих проблем сучасної дошкільної лінгводидактики. Оскільки слово є найважливішою одиницею мови, яка служить для найменування предметів, процесів, властивостей, а робота над словом є однією з важливих в загальній системі роботи з розвитку мовлення. Засвоєння лексики є важливою умовою розвитку зв'язного мовлення, розумового розвитку дитини, готовності її до навчання у школі.

Це підтверджується низкою державних документів: Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», прийнятим Верховною Радою України 25 квітня 2019 року, Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні». У Програмах розвитку та виховання дітей дошкільного віку виділено завдання щодо лексичного розвитку дітей різних вікових категорій, основними з яких є збагачення, уточнення та активізація словника дітей.

Добре розвинене мовлення слугує засобом повноцінного спілкування і розвитку особистості дошкільника. А лексика як найважливіша частина мовленнєвої системи має загальноосвітнє і практичне значення.

О.Сахарова виділяє ряд суперечностей, що потребують розв'язання, а саме, необхідністю збагачення, уточнення та активізації словника дітей та обмеженим використанням різних видів діяльності для розвитку мовлення дітей, між значним лексичним потенціалом засобів виховання та недостатньою увагою педагогів до даної проблеми [42].

Різні аспекти словникового розвитку дошкільників знаходять відбиття в працях педагогів, психологів, лінгводидактів: Л.Алексєєнко-Лемовської, А.Богуш, Н.Гавриш, В.Коник, К.Крутій, Н.Кудикіної, Н.Луцан, І.Луценко, В.Ляпунової, Є.Негневицької, І.Непомнящої, Ю.Руденко, О.Соловійової, А.Шахнарович, М.Черкасової, В.Ядешко та інших.

Проблема збагачення словникового запасу дошкільників знайшла відображення в дослідженнях Г.Бавикіної, А.Богущ, І.Непомнящої, О.Ковшар, Ю.Ляховської, О.Трифонові. У наукових працях А.Іваненко, М.Коніної, В.Коник, Н.Кудикіної, Н.Луцан, Ю.Ляховської, Ю.Руденко, Н.Савельєвої визначаються особливості становлення і розвитку словника дітей дошкільного віку. Особливості лексичного розвитку дітей дошкільного віку в різних видах діяльності досліджували Л.Глухенька, А.Іваненко, М.Івашиліна, В.Коник, К.Крутій, Т.Науменко та ін.

До лексичного розвитку дітей дошкільного віку належить збагачення словникового запасу і сприяння в засвоєнні дошкільниками значення слів та відтінків їх значень, а також активізація словникового запасу.

Оволодіння словом рідної мови розглядається як необхідна умова освоєння його граматичної будови, розвитку зв'язного монологічного мовлення, виховання звукової сторони мови. Невід'ємною властивістю слова як одиниці мови, є його значення. Розуміння всього різноманіття значень слів розвивається у людини протягом багатьох літ, тому необхідно знайомити дитину з різними значеннями одного і того ж слова, щоб забезпечити семантичну точність його використання. Розвинуте у дитини вміння вживати слова і словосполучення відповідно до контексту сприяє розвитку умінь вільно вибирати мовні засоби при побудові зв'язного вислову, вільно користуватися словами і зв'язувати їх за значенням.

Ефективними методами лексичного розвитку дітей дошкільного віку є лексичні та мовленнєві вправи; дидактичні ігри, мовленнєві логічні задачі, інтерактивні методи. Сьогодні широко використовуються сучасні методи розвитку словника дітей, зокрема, використання логічних схем, мнемотаблиці, колажі, коректурні таблиці, моделі тощо. Важлива роль приділяється використанню художньої літератури, особливо казки. За словами В.Сухомлинського казка, це свіжий вітер, що роздуває вогник дитячої думки і мови [45]. Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки

розумом, а й серцем, відкликається на події та явища навколишнього життя, висловлює ставлення до них.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що проблема лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку є актуальною, має важливе значення щодо підготовки дитини до школи, включає широкий вибір засобів і методів збагачення словника дітей, але, водночас, спостерігається певне протиріччя між необмеженими, потенційними можливостями сучасних технологій і недостатнім їх використанням у виховному та педагогічному процесах, що значно обмежує можливості збагачення словника дітей і формування мовленнєвої особистості. Це і зумовило вибір теми нашого дослідження: **«Організаційно-педагогічні умови лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку»**

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та вивченні лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку та виділенні організаційно-педагогічних умов лексичного розвитку дітей даного віку, запровадженні системи роботи щодо збагачення, уточнення та активізації словника дітей старшого дошкільного віку.

Завдання:

1. Визначити ступінь розробленості проблеми лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку в психолого-педагогічній літературі.
2. Виділити особливості розвитку словника дітей старшого дошкільного віку.
3. Визначити та охарактеризувати засоби та методи лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку.
4. Вивчити рівні сформованості лексичного розвитку старших дошкільників.
5. Виділити організаційно-педагогічні умови лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку, розробити систему роботи щодо збагачення, уточнення та активізації словника дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження - процес лексичного розвитку старших дошкільників.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Для вирішення проблеми дослідження використовувалася традиційна система методів дослідження, що склалася в педагогіці:

– *теоретичні*: аналіз науково-методичної, психологічної, педагогічної, лінгвістичної літератури;

– *емпіричні*: діагностичні методики для дітей, анкетування, статистичні методи (кількісний і якісний аналіз експериментальних даних).

Дослідно-експериментальна база. Дослідження проводилося на базі ЗДО №19 «Казка» Прилуцької міської ради, Чернігівської області. Дослідженням було охоплено 25 дітей старшого дошкільного віку, 6 вихователів.

Особистий внесок автора і практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що уточнено зміст понять «лексичний розвиток», «словникова робота», *розроблено* критерії, показники та визначено рівні лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку; *виділено* організаційно-педагогічні умови лексичного розвитку старших дошкільників: *розроблено систему* збагачення, уточнення та активізації словника дітей старшого дошкільного віку; *удосконалено* форми і методи роботи педагога з дошкільниками в означеному напрямі.

Апробація результатів: матеріали дослідження апробувались у процесі участі автора у *наукових конференціях*:

1. Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» (26 жовтня 2021 року). Ніжин, НДУ ім. М.Гоголя.

2. Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку»

Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція (19 жовтня 2022 року). Ніжин, НДУ ім. М.Гоголя.

3. Регіональній науково-практичній конференції студентів, молодих науковців, педагогів-практиків «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, педагогічні пошуки, здобутки». Ніжин, НДУ ім. М.Гоголя, 20 червня 2023 року.

4. X Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції студентів, магістрів, молодих науковців «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку». Конференція відбулася 18 жовтня 2023 року. Ніжин, НДУ ім. М.Гоголя.

Публікації статті:

1. *Андреева Д. О.* Теоретичні аспекти проблеми збагачення словника дітей дошкільного віку засобами казки. *Збірник наукових статей студентів спеціальності «Дошкільна освіта»* / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 246 с. С. 12-17.

2. *Могила Д.* Організаційно-педагогічні умови лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку. Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, педагогічні пошуки, здобутки: збірник матеріалів Регіональної науково-практичної Інтернет-конференції студентів, молодих науковців, педагогів-практиків / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 275 с. С.141-146.

3. *Могила Д.* Експериментальне вивчення лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку. Актуальні проблеми та інноваційні пошуки у галузі сучасної дошкільної освіти: збірник наукових статей студентів, магістрів, молодих науковців спеціальності 012 Дошкільна освіта / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 232 с. С.148-150.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 82 ст., основний

текст -69 ст., додатки –13 ст.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Психолого-педагогічні дослідження з проблеми лексичного розвитку дітей дошкільного віку

Лексичний розвиток дітей дошкільного віку має важливе значення для формування мовленнєвої особистості дитини. Саме достатній рівень розвитку лексичної сторони мовлення розкриває можливості для якісного засвоєння дитиною навчального матеріалу. Основними завданнями лексичного розвитку є збагачення словника дітей, засвоєння дошкільниками значення слів та відтінків їх значень, активізація словникового запасу. Словникова робота є важливим завданням розвитку мовлення дітей дошкільного віку.

У Базовому компоненті дошкільної освіти виділено напрям «Мовлення дитини», який включає базові показники сформованості мовленнєвої компетентності, одним із складників якої є лексичний.

Розділ науки, що займається вивченням словникового складу мови, його збагаченням, походженням слів, розумінням їх значення, встановленням зв'язку з іншими словами, називається *лексикологією*. У Енциклопедії сучасної української мови додано ще і вивчення діалектних особливостей слів, вживання слів відповідно до сфери спілкування, стилю мови, творів письменника чи певного твору [25].

Мовознавці визначають лексику як сукупність уживаних у мові слів, з якими пов'язані певні значення, закріплені в суспільному вжитку, окремі шари чи групи слів (побутова лексика, професійна). Лексика, як вважає М. Плющ, це словниковий склад мови, сукупність усіх слів, наявних у мові [44].

Досить поширеним є термін експресивна лексика. Під *експресивною лексикою* ми розуміємо сукупність слів, що утворилася шляхом метафоризації, яка посилює їх лексичне значення.

Слова, що належать до стилістично забарвленої лексики характеризуються наявністю чи відсутністю в них певних емоційних відтінків. Багато слів, навіть стилістично забарвлених, сприймаються без будь-яких емоцій. Це так звана *експресивно нейтральна лексика*. До неї належать слова, що позначають абстрактні поняття, виробничо-професійна лексика, різні терміни, історизми тощо. Слова, які самі по собі надають висловлюванню емоційного забарвлення, містять стилістично-оцінний відтінок. Це *експресивно забарвлена лексика*. За допомогою таких слів виражаються різноманітні почуття: радість, сум, горе, гнів, захоплення, огида, тобто такі терміни виражають якісну оцінку предметів та явищ. Емоційний елемент міститься у лексичному значенні слова.

Серед експресивної лексики мовознавці виділяють *нейтральні слова*. Такі слова набувають позитивного або негативного емоційного забарвлення, якщо використовуються у переносному значенні, що діють у певних словосполученнях чи контекстах.

Як зазначають А.Богущ, Н.Гавриш, емоційне забарвлення слів досягається за допомогою *пестливих* або *згрубілих* суфіксів. Така лексика надає висловлюванню більшої образності, виразності, більш помітно впливає на почуття людей, читачів. Експресивна лексика вживається в усіх функціональних стилях літературної мови. Проте найчастіше вона використовується в публіцистиці, у розмовно-побутовій сфері та художніх творах, зокрема і в казках [9].

Слово, як зазначають вище названі автори, забезпечує зміст спілкування, є найменшою самостійною одиницею, яка співвідноситься з різними елементами навколишньої дійсності, що пізнані і усвідомлені людиною. Основною функцією є знакова репрезентація окремого елемента.

Автори зазначають, що слово, благородне і просте одночасно, виступає будівельним матеріалом літератури [9].

За визначенням науковців, слово являє собою звукове вираження поняття про предмет, або навколишню дійсність. Йому притаманне певне лексико-граматичне значення, співвіднесення та єдине розуміння колективною групою людей, що об'єднані історичною спільністю.

Н.Горбунова розуміє дане поняття як самостійну одиницю, яка наділена одним або декількома граматичними значеннями та передає декілька лексичних значень і є будівельним матеріалом для словосполучення та речення [23]. Морфеми, словосполучення та речення пов'язуються системними відношеннями із словом.

Л.Алексєєнко-Лемовська зазначає, що слово – основна структурно-семантична одиниця мови, що служить для найменування предметів і їх властивостей, явищ, відносин дійсності, володіє сукупністю семантичних, фонетичних і граматичних ознак, специфічних для кожної мови. Характерними ознаками слова є цільність, виділимість і вільна відтворюваність у мовленні [2.с.8].

Автор стверджує, що під лексичним значенням слова розуміють його зміст, оформлений за законами граматики певної мови, що є елементом загальної семантичної системи словника цієї мови. Суспільно закріплений зміст слова може бути однорідним, єдиним, але може бути і внутрішньо зв'язаною системою різноспрямованих віддзеркалень різних «шматочків дійсності», між якими в системі певної мови встановлюється смисловий зв'язок [2].

Слово має важливе значення у всіх видах людської діяльності. Зокрема, з допомогою слова здійснюється визначення понять, дитина має змогу аналізувати, виділяти в предметах найголовніші ознаки, позначати аспекти навколишньої дійсності [8, с.319]. Тому будь який зміст спілкування забезпечується саме за допомогою слова. Мовленнєве спілкування можливе лише за наявності достатнього словникового запасу.

На думку Л. Мацько, О. Мацько, О. Сидоренко, найважливішими ознаками слова є: внутрішня впорядкованість звуків (складників слова); наголос; лексичне значення; можливість поділу на менші мовні одиниці, морфеми; поєднання з іншими словами в реченні за допомогою змістового й граматичного зв'язку; наявність у реченні граматичних форм і синтаксичних функцій, єдність лексичних та граматичних значень [35].

Засвоєння слів дитиною сприяє розширенню її словника. У педагогічній літературі виділяються дві категорії словника: *активний та пасивний*. Під активним словником розуміються слова, які не тільки усвідомлюються людиною, але й використовуються у мовленні. Це загальний лексичний запас, а також ряд конкретних слів, щоденне використання яких пояснюється живим спілкуванням. У тлумачному словнику *активний словник* трактується як запас слів, яким в усній та писемній мові користується кожна людина [16]. За допомогою активного словника визначається багатство і різноманітність та культура мовлення.

У *пасивний словник* входять слова, які людина розуміє, але досить рідко використовує у своєму мовленні. *Пасивний словник* - це слова, які людина розуміє, знає, але не використовує у своїй мовленнєвій практиці. Пасивний словник більший за обсягом, в нього входять терміни, які стають зрозумілі людині, попередньо вникнувши в контекст.

Лексичний розвиток дітей дошкільного віку відбувається в межах словникової роботи. Під *словниковою роботою* А.Богуш, Н.Гавриш розуміють поступовий процес кількісного збагачення слів, якісного його засвоєння, вміння доречно і точно використовувати їх у конкретних умовах спілкування [11, с.318].

Так, під розвитком словника Ю.Руденко розуміє тривалий процес кількісного нагромадження слів, освоєння їх соціально закріплених значень і формування вміння використовувати їх у конкретних умовах спілкування [41, с. 67]

У мовленні використовується термін «*активізація словника*». А.Богущ під активізацією словника розуміє накопичення слів, які активно використовуються у мовленні дитини, зміст яких вона точно розуміє. Це є найважливішим завданням словникової роботи [8]. У процесі такої роботи вихователь створює сприятливі умови, в яких дошкільники в процесі мовленнєвої практики засвоюють найбільш точні та влучні слова, що найкраще розкривають ту чи іншу думку і є доречними у даному висловлюванні. Не менш важливим завданням є введення в мовлення дітей важких для засвоєння слів, перенесення слів із пасивного словника в активний.

У лексикології *слово* розглядається як мінімальна одиниця лексики. А активізація словника – як сукупність слів, що вживаються у мові, і мають зв'язок з певними значеннями, які закріплені в суспільному житті.

Таким чином, проаналізувавши наукові джерела, нами були виділені та охарактеризовані ключові поняття дослідження. Дані терміни будуть використовуватися нами у розкритті змісту наступних параграфів наукової роботи. Їх взаємозв'язок забезпечує логіку викладу матеріалу та висвітлення поставлених завдань.

1.2. Особливості розвитку словника дітей дошкільного віку

досліджували такі науковці як: Л.Алексєєнко-Лемовська, А.Іваненко, М.Коніна, В.Коник, А.Богущ, І.Непомняща, Ю.Ляховська, Н.Кудикіна, Н.Луцан, Ю.Руденко та ін. Вчені зазначали, що розвиток словника дітей обов'язково має бути пов'язаний з будь-якою діяльністю. У розвитку словника дітей дошкільного віку виділяють дві сторони: *кількісне збагачення словникового запасу та його якісний розвиток, тобто оволодіння значенням слів.*

Дошкільний вік — період швидкого збагачення словника. Його зростання залежить від умов життя і виховання, тому в літературі дані про

кількість слів дошкільників-однолітків дуже різняться між собою. Як зазначає А.Богущ, до оволодіння словом малюк проходить підготовчий період, який включає оволодіння дитиною мовленнєвим апаратом. Розуміння змісту дитячого слова слухачами буде залежати від його форми [8].

Автор зазначає, що після 1 року 5 місяців збагачення активного словника відбувається досить швидкими темпами, і до кінця 2-го року життя становить 300-400 слів, а до 3-х років може досягати 1500 слів. У цей період розвиток словника відбувається в основному за рахунок оволодіння способами словотворення. Коли дитина не володіє словом, вона «придумує» його за певними правилами, засвоєними раніше. І це проявляється у дитячій словотворчості. Психологічний механізм цього явища, на думку Н.Гавриш, полягає в дозріванні дитячих вражень, найяскравіших і неопосередкованих в словесних образах, виразах, фразеологічних зворотах впродовж усього наступного життя. Набутий досвід впливає на момент опосередкування дитячих вражень у словесній формі, при цьому інші засоби самовираження не відповідають конкретній ситуації [18]. Вчена зазначає, що це є виявом дитячої мудрості. На думку Н.Тиндюк, словотворчість є показником засвоєння морфологічних елементів мови, з якими пов'язане кількісне накопичення слів і розвиток їх значень [46].

Натомість, підкреслюючи природність новоутворень у лексичному розвитку дітей дошкільного віку, науковці не надають великого суспільного і загальнолюдського значення дитячому словотворенню. Вони схиляються до думки, що процес словотворення є важливим засобом повноцінного психічного, нормального мовленнєвого розвитку.

Н.Харченко зазначає, що у малюка розвиток словника здійснюється насамперед за рахунок зростання слів пасивного словника, тобто розуміння випереджає розвиток активного словника. Із мовного потоку, який чує, дитина починає виокремлювати окремі слова, між якими вже відбудеться встановлення нейронних зв'язків, які зафіксувалися в свідомості дитини.

Засвоєння перших лексем завжди пов'язано із діями малюка, його спілкуванням з дорослими [49].

Н.Тиндюк пише, що розвиток словника здійснюється за рахунок слів, які позначають предмети найближчого оточення, їх ознаки та дії з ними. В подальшому кількість слів, які використовує дитина в своєму мовленні також швидко зростає, однак темп цього збагачення дещо сповільнюється [46].

У наступні роки кількість слів, які використовує дитина, також швидко зростає, але темпи цього зростання дещо уповільнюються. У 3 роки словниковий запас дітей становить 1000 слів. До 4 років кількість слів збільшується до 1900; у 5 років досягає 2000-2500, а у 6-7 років — 3500-4000 слів [12]. Мовлення старших дошкільників втрачає риси ситуативності та стає більш зрозумілим сторонньому слухачу.

У розвитку словника дошкільника спостерігається така закономірність: спочатку з'являються іменники — найперші слова використовуються у називному відмінку (саме так дорослий називає предмети, іграшки тощо), потім починає з'являтися множина іменника, знахідний відмінок. Зі збільшенням словника з'являються перші зміни форм слів за аналогією. Потім малюк використовує дієслова, вигуки, деякі прислівники, які виражають різні відношення. Прикметники з'являються трохи пізніше і використовуються в обмеженій кількості. Це можна пояснити тим, що дорослі недостатньо уваги приділяють ознайомленню дітей з якостями та властивостями предметів. Крім цього, прикметники є більш абстрактною частиною мови. Числівники та службові слова з'являються у мовленні дитини дещо пізніше і засвоюються повільно, як і їх узгодження з іменником [12].

А.Богуш стверджує, що на різних етапах формування значення слова, дорослому іноді важко зрозуміти його суть без відповідної ситуації у якій це слово промовляється дитиною [12]. Водночас, під час активного мовлення, дитина одним і тим же словом може позначати різні предмети.

У освітніх програмах розвитку та виховання дітей дошкільного віку виділено зміст та завдання словникової роботи. Дану проблему досліджували А.Богущ, Н.Гавриш, О. Соловійова, М. Коніна. Вони виокремлюють такі завдання розвитку словника:

- *збагачення та накопичення кількісного складу лексики новими, раніше не відомими словами, засвоєння дошкільниками нових значень багатозначних слів, які вже наявні в їхньому словниковому запасі;*
- *якісне засвоєння лексики, яке ґрунтується на поглибленому розумінні значення слів і словосполучень та їх смислових відтінків; засвоєння узагальнюючих слів; уточнення та зіставлення значення слів на прикладі антонімів, як протилежних слів та близьких за змістом, але різних за звучанням – синонімів. Відбувається розвиток гнучкості словника, формується вміння точно та доречно використовувати загальноживану лексику у мовленнєвій практиці;*
- *активізація словника – використання дітьми у різних комунікативних актах лексичних засобів. В процесі такої мовленнєвої діяльності нові слова активізуються за умови уточнення значення та закріплення способів їх відтворення на практиці [11].*

На думку більшості науковців, збагачення словника дітей полягає не так в його кількісному збагаченні, як у якісному вдосконаленні, а саме в усвідомленні дитиною значення кожного слова і засвоєнні сфери вжитку лексичних засобів рідної мови.

Дослідження присвячені роботі над смисловою стороною слова довели, що виховання в дітей уваги до змістової сторони слова, його семантики, уточнення значень слів, збагачення зв'язків слова з іншими словами розвиває точність слововживання.

Розвитку словника дошкільників присвячено дисертаційне дослідження В.Коник. Науковець зазначає, що розвиток дошкільника передбачає добре сформовану мову і багатий словник, що є невід'ємною її складовою. Оволодіння словником рідної мови тісно пов'язане з пізнанням

навколишнього. Дитина, оволодіваючи словником, а отже й мовою, одночасно засвоює скарби знань, які містить у собі мова. За допомогою словника дошкільник вчиться визначати точним словом предмет, його властивості, висловлювати свої почуття, потреби, бажання. У словнику, складовій і невід'ємній частині мови, фіксуються і закріплюються результати пізнання дітьми об'єктивної дійсності. За допомогою розвитку вдосконалюється пізнавальна діяльність дошкільника. Будучи будівельним матеріалом мови, словник тісно пов'язаний з мисленням. Збагачення лексичного запасу буде сприяти високому рівню розвитку мовлення дитини [30].

На думку В.Коник, важливе місце в роботі з розвитку словника молодших дошкільників займають дидактичні ігри, використання картин. У процесі таких занять діти знайомляться з предметами побуту, іграшками, дізнаються про їх призначення, вчать називати їх точними словами. Безсистемність застосування спостережень та інших методів зменшує їх навчально-виховну цінність у роботі над лексикою. В результаті чого у словнику дитини трапляються слова, за якими немає конкретного образу, слова описового характеру – неточні, а найбільш вживані, суттєві слова часто відсутні, що призводить до розриву між пасивним і активним словником, ускладнює спілкування, спричиняє відставання розвитку мови у подальші вікові періоди. Розвиток словника молодших дошкільників – послідовний процес зростання лексичного запасу дітей, який включає запас слів різних граматичних категорій; передбачає введення суттєвих слів, якими позначають навколишні предмети і властивості, а також усвідомлення їх, закріплення і активне використання в процесі спілкування. В.Коник зазначає, що для успішного розвитку лексики дітей молодшої групи потрібна система, яка передбачала б чуттєву основу словника, вироблення вміння узагальнювати предмети та їх властивості, сприяла б активному використанню дітьми свого словникового запасу [30].

Засвоєння дитиною слова, на думку Л.Калмикової, неминуче передбачає одночасне практичне засвоєння тих законів за якими воно вступає у зв'язки з іншими словами [28].

У старшому дошкільному віці, як зазначено в Базовому компоненті дошкільної освіти, дитина повинна мати збалансований запас слів з різних освітніх напрямів, що дає змогу добирати найбільш точні слова відповідно до ситуації спілкування, знає і називає ознаки, якості предметів і явищ. У словнику наявні слова всіх частин мови, слова різної складності, синоніми, антоніми, багатозначні слова. епітети. метафори, фразеологічні звороти [6, с.16]. Це дає змогу дитині ефективно спілкуватися рідною мовою, використовувати всі частини мови при побудові речень, фраз, складанні різних видів розповідей.

Отже, словникова робота в дошкільному закладі займає важливе місце в загальній системі роботи з мовленнєвого розвитку дітей. Водночас оволодіння словником є важливою умовою розумового розвитку дитини. Засвоєння словника розв'язує завдання накопичення та уточнення уявлень, формування понять, розвитку змістової та операційної сторони мислення, оскільки оволодіння лексичним значенням відбувається на основі операцій аналізу, синтезу, узагальнення. Через слово формується моральність і навички поведінки.

1.3. Характеристика засобів та методів лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку

Правильне формування словника дітей дошкільного віку служить засобом повноцінного спілкування та розвитку особистості. Лексика має велике загальноосвітнє та практичне значення. При порушеннях лексичного запасу мову дітей не можна вважати досить розвиненою. Тому серед багатьох важливих завдань освіти, виховання та навчання у дошкільних освітніх організаціях завдання збагачення словника є одним із головних. Ця

проблема широко вивчена та сформовані певні методи та прийоми, спрямовані на роботу з дітьми щодо розвитку їх словника.

Можна виділити *дві групи методів*: методи ознайомлення з навколишнім світом та збагачення словника та методи, спрямовані на закріплення та активізацію словника, розвитку його смислової сторони.

До першої групи входять методи безпосереднього ознайомлення з оточуючим та збагачення словника: розгляд та обстеження предметів, спостереження, огляди приміщень дошкільного закладу, цільові прогулянки та екскурсії, спостереження за тваринами, діяльністю дорослих, розгляд картин.

До другої груп- методи опосередкованого ознайомлення з оточуючим та збагачення словника: розглядання картин з малознайомим змістом, читання художніх творів, показ кіно- та відеофільмів, перегляд телепередач.

Метою цих методів є уточнення та поглиблення знань про предмети, з якими дитина часто стикається у своєму житті (одяг, посуд, іграшки, меблі, інструменти, взуття). У ході цього методу дитина поступово освоює слова різного ступеня узагальнення, що виражають видові та родові поняття, що відносяться до різних частин мови.

Серед методів опосередкованого ознайомлення з навколишнім та збагачення словника велике місце займає показ картин із малознайомим змістом. В даному випадку картина дає дітям знання про ті об'єкти, які вони не можуть спостерігати безпосередньо (про диких тварин, про окремих видах праці людей, про життя народів тощо). На роль картинки у розвитку словника звертав увагу ще Д. Ушинський. Він писав: «Вчіть дитину якимось п'ятьом невідомим їй словам, і він буде довго й даремно мучитися над ними; але зв'яжіть з картинками по двадцять таких слів - і дитина засвоїть їх на льоту» [48, с. 126]. Ще одним із методів є художня література. Словникова робота важлива у роботі над текстом. Якість розуміння мовних засобів та значень слова залежить від якості сприйняття слова. Другу групу методів

словникової роботи використовують з метою закріплення та активізації словника.

Розгляд іграшок як метод уточнення, служить для закріплення та активізації словника. Іграшки сприяють закріпленню уявлень, які діти засвоїли впродовж свого життя і засвоєння словесних форм у відповідності з цими уявленнями.

Розвиток лексичної сторони мовлення дитини відбувається під час активного ознайомлення з навколишнім світом. Н. Горбуною вивчалася проблема розвитку словника старших дошкільників. Автором встановлено, що на розвиток словника дітей даного віку впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники. Це бажання самої дитини оволодівати рідною мовою, прагнення засвоювати назви предметів та об'єктів навколишньої дійсності, забезпечення мовленнєвого розвивального середовища, інтегрування словникової роботи в освітнє середовище, педагогічний супровід лексичного розвитку дошкільника та забезпечення різноманітних форм, методів словникової роботи, використання інноваційних технологій [23, с.375]. Н.Горбунова зазначає, що методика розвитку словника дітей є системою педагогічних дій і рівнорівневої організації навчання, а саме: на рівні створення належного дидактико-методичного забезпечення ; на рівні партнерської взаємодії «вихователь-діти», «діти-діти», «дитина-діти», «дитина-батьки»; на рівні впровадження поетапної методики навчання, де кожен із етапів, маючи специфічну мету та відповідні їй зміст, методи й форми роботи, виступає водночас органічною складовою безперервного розвитку словника дошкільника [23, с.377].

Науковці виділяють основні засоби розвитку словника дітей. Серед них є: організація спілкування в межах різних напрямків діяльності малюка, ігрова діяльність, трудова, сприймання різних видів образотворчого мистецтва та залучення дітей до образотворчої діяльності; ознайомлення з довкіллям, художньою літературою, природа; використання технічних засобів; зразкове мовлення педагога як засіб впливу на мовлення дітей.

А.Богуш зазначає, що розвиток мовлення і збагачення словника у дітей можливий лише тоді, коли дитина наслідує правильне мовлення вихователя та інших дорослих, які їх оточують. Тому що діти вловлюють всі відтінки вимови, слововживання, побудови речень та фраз, наслідуючи мовлення дорослих. І саме вихователь відіграє важливу роль у засвоєнні дошкільниками зразків рідної мови, оскільки він найбільше часу проводить з дитиною, постійно контактуючи з нею [12]. Передусім, робота педагога передбачає систематизацію знань дітей щодо засвоєння та розуміння значення слів, впорядкування лексичного поля навколо окремого слова, поєднання слів у реченні. І значна роль у цьому процесі належить спеціально організованій лексичній роботі.

Найважливішим засобом збагачення словника дитини виступають твори художньої літератури. Художня література, супроводжуючи дитину з перших років життя, відкриває й пояснює їй життя суспільства та природи, світ людських почуттів та взаємин; активізує й уточнює словник; сприяє розвитку образного мовлення, збагачує мовлення дітей емоційно-експресивною лексикою; розвиває мислення й уяву дитини.

Словникова робота з дітьми старшого дошкільного віку передбачає різноманітні методи і прийоми. У закладах дошкільної освіти важлива роль відводиться лексичним вправам, які полегшують засвоєння дітьми нових термінів та процес ознайомлення дітей з лексичним значенням багатозначних слів.

Як зазначає В.Албул, провідною діяльністю дітей дошкільного віку є гра. Дидактичні ігри – надзвичайно поширений засіб словникової роботи. Всі дидактичні ігри сприяють мовленнєвому розвитку дошкільників. В процесі гри розширюється й активізується словник, формується правильна вимова, розвивається зв'язне мовлення, виробляється вміння правильно висловлювати свої думки [1].

У дошкільній педагогіці всі дидактичні ігри поділяються на такі групи: дидактичні ігри з предметами та іграшками, ігри з картинками, настільно-

друковані ігри та словесні. Дидактичні ігри з предметами та іграшками проводять у всіх вікових групах. Їх розподіляють на:

- ігри на уточнення й закріплення назв предметів: «Чарівний мішечок», «Посилка», «Що зникло?», «Що змінилося?», «Виставка», «Подорож по кімнаті», ігри з лялькою тощо;
- ігри на закріплення якостей, властивостей та ознак предметів та іграшок: «Назви ознаку», «Упізнай предмет», «Вгадай на дотик», «Відгадай предмет за ознакою», «Магазин» і т. ін.;
- ігри на закріплення матеріалу: «Що з чого зроблено?», «З чого шують одяг (взуття)?», «Погодуємо ведмедика», «Назви матеріал» та ін.;
- ігри на закріплення професій дорослих: «Хто де працює?», «Кому що потрібно для роботи?», «В ательє», «У кіно», «У магазині», «Лікарня»;
- ігри на зіставлення і порівняння предметів: «Що схоже, а що відмінне?», «Червоні килимки», «Хто помітив?» та ін. [10].

Важливу роль для розвитку словника дітей дошкільного віку відіграють словесні дидактичні ігри, які передбачають наявність в дитини попередньо набутого досвіду. Такі ігри науковці рекомендують проводити не лише на організованих заняттях, а й на прогулянці, під час рухливих ігор. Проведення словесних ігор можливе лише за умови наявності в дитини попередньо набутого досвіду. Роль словесної гри з метою розвитку словника дітей дошкільного віку досліджували А. Бондаренко, О. Сорокіна, Г. Тумакова, Є. Удальцова, Г. Швайко та ін. Науковці стверджують, що під час словесних ігор дитина використовує набуті знання в нових умовах і ситуаціях, самостійно розв'язує різноманітні мисленнєві завдання: описує предмети, відгадує назву предмета за наведеним описом, порівнює предмети й об'єкти за схожістю й відмінністю, групує предмети за певними характеристиками.

А. Бондаренко словесні ігри на збагачення словника поділяє на чотири групи. Першу групу складають ігри, які сприяють засвоєнню знань у дітей щодо виділення суттєвих ознак предметів та явищ («Відгадай-но,

«Крамниця», «Радіо», «Так-ні». До другої групи відносяться ігри, які варто використовувати для розвитку умінь співставляти, порівнювати, робити правильні висновки («Подібний-неподібний», «Хто більше помітить небувальщин?»). У третю групу об'єднані ігри, за допомогою яких формуються уміння класифікувати предмети за різними ознаками, узагальнювати («Що кому потрібно?», «Назви одним словом»). І четверта група включає ігри, які спрямовані на розвиток уваги, мислення, витримки, почуття гумору («Зіпсований телефон», «Фарби», «Білого і чорного не називати») [13; с. 43].

І. Мисан для розширення словника дітей пропонує використовувати фразеологізми. Методика роботи спрямовувалась на порівняння смислових відтінків образних стійких словосполучень; показ краси зовнішньої форми фразеологізмів; пояснення невідомого словосполучення, образних висловів; пояснення переносного значення слів; конкретизація словосполучень з опорою на контекст; ознайомлення з формами малих фольклорних форм (прислів'ями, приказками); пояснення педагогом фразеологізмів [37, с.141]. До засобів збагачення словника автор відносить використання словників фразеологізмів, художні твори, наочність. Основними методами є ігри-драматизації, ігри на відтворення фразеологізмів, вправи, творчі завдання із фразеологічною спрямованістю [37, с.143].

Л. Алексєнко-Лемовська важливим засобом збагачення словника дошкільників виділяє театральну-ігрову діяльність. Вона зазначає, що виключні можливості театральну-ігрової діяльності зумовлені тим, що вона виступає в трьох аспектах: як гра, праця та видовище. Так, під час гри відбувається активізація слів; у праці словник дошкільників збагачується новими словами; під час видовища – образною емоційно-зabarвленою лексикою [3, с.58].

Л. Трофименко виділяє основні напрями формування лексичної системи мовлення :

І. Формування узагальнювальної функції слова.

II. Формування, уточнення і диференціація різних типів лексичних значень (синонімічних, антонімічних, багатозначних, похідних і основних) і відпрацювання в зв'язку з цим норм їх лексичної сполучуваності.

III. Формування поняття про слово як одиницю мови.

IV. Формування системи морфологічного словотвору.

V. Формування лексичної системності. [47, с.56].

У формуванні узагальненого значення слова провідна роль належить операціям порівняння слів за значенням, виділенню й узагальненню в них загального змісту, що полегшує дитині перехід до засвоєння його переносного значення. Для формування диференційованого значення слів із протилежним або близьким значенням можна використовувати різні завдання: розуміння та засвоєння значення слів із контексту; складання речень із заданими словами; вибір необхідного слова із запропонованого ряду; заміна одного слова іншим, тощо.

Формування системи морфологічного словотвору відбувається на основі розвитку розумових дій та операцій:

- порівняння слів за звучанням і значенням;
- виділення спільної морфеми;
- присвоєння значення спільній морфемі;
- утворення за аналогією;
- перенос та генералізація;
- засвоєння різних словотворчих моделей [47, с.61].

У роботі над лексичною стороною мовлення дітьми сучасні науковці пропонують використовувати *метод моделювання*. Даний метод полягає в розвитку мислення дитини за допомогою спеціальних схем, моделей, які в наочній і доступній формі відтворюють приховані властивості предмета чи об'єкта.

У наукових працях К.Крутії розкрито використання моделей і схем для збагачення словника дітей службовими частинами мови [34]. Л.Зданевич та Н.Погрібняк [26] одним із ефективних методів розвитку лексики дитини

вважають розглядання картин, предметів, що допомагає дітям запам'ятати їх назву, їх характерні особливості, можливі дії з ними.

Л.Боровик описує застосовувався методу *наочного моделювання*. «Цей спосіб полягає у тому, що мислення, думку дитини розвивають за допомогою спеціальних схем, моделей, мнемотаблиць, які в наочній і доступній формі відтворюють сховані особливості та взаємозв'язки того чи іншого об'єкта (схеми-моделі), мнемотехнічні методи (мнемодоріжки, мнемотаблиці)». [15, с.36]

С.Потапенко зазначає, що робота з мнемотехнікою будується від простого до складного. Автор пише, що роботу слід починати від найпростіших мнемоквадратів, а потім поступово переходити до мнемодоріжок, і пізніше – до мнемотаблиць. Зміст мнемотаблиці – це «графічне або частково графічне зображення персонажів казки, явищ природи, деяких дій та інших шляхом виділення головних смислових ланок сюжету оповідання» [40,с.54].

О. Копилова, В. Ткаченко пропонують такі завдання:

1) Добір дієслів до іменників, вживання дієслів у прямому та переносному значенні. Для цього використовуються сюжетні малюнки за лексичною темою, картки-зображення дій (за асоціативним типом), спираючись на які, дітям легше підібрати дієслово, в процесі гри уточнюється пряме та переносне значення дієслова.

2) Робота з прислів'ями, яка проводиться за таким алгоритмом: бесіда на тему прислів'я, обговорення пов'язані з темою зображень, уточнення значень слів, з'ясування сенсу прислів'я, складання мнемосхеми до нього.

3) Використання мнемотаблиць-схем для збагачення словникового запасу [32].

О Копилова зазначає, що найголовніше слід правильно передати умовно-наочну схему, зобразити так, щоб намальоване було зрозуміло дітям» [32, с. 28]. У старшій групі вже доречно використовувувати кросворди як один із ефективних способів для активізації словникового матеріалу.

Таким чином, основними засобами розвитку лексики дитини дошкільного віку є: художня література, театралізована діяльність, ігрова діяльність, сприймання різних видів образотворчого мистецтва, спілкування з однолітками і дорослими, мовлення педагога. Серед методів виділяють безпосередні та опосередковані, які спрямовані на розгляд та обстеження предметів, спостереження, розгляд картин, читання художніх творів, перегляд відеосюжетів. Активізація словника здійснюється за участі дітей в театралізованій діяльності, в процесі виконання дидактичних вправ та ігровій діяльності.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам теоретично обґрунтувати проблему лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку. З'ясовано, що дана проблема є однією з важливих проблем сучасної дошкільної лінгводидактики. Оскільки слово є найважливішою одиницею мови, яка служить для найменування предметів, процесів, властивостей, а робота над словом є однією з важливих в загальній системі роботи з розвитку мовлення. Засвоєння лексики є важливою умовою розвитку зв'язного мовлення, розумового розвитку дитини.

Лексичний розвиток дітей дошкільного віку відбувається в межах словникової роботи та в процесі життєдіяльності дитини.

досліджували такі науковці як: Л.Алексєєнко-Лемовська, А.Іваненко, М.Коніна, В.Коник, А.Богущ, І.Непомняща, Ю.Ляховська, Н.Кудикіна, Н.Луцан, Ю.Руденко та ін. Вчені зазначали, що розвиток словника дітей

обов'язково має бути пов'язаний з будь-якою діяльністю. У розвитку словника дітей дошкільного віку виділяють дві сторони: кількісне збагачення словникового запасу та його якісний розвиток, тобто оволодіння значенням слів.

Основними завданнями розвитку словника дітей є: збагачення та накопичення кількісного складу лексики новими, раніше не відомими словами; якісне засвоєння лексики, яке ґрунтується на поглибленому розумінні значення слів і словосполучень та їх смислових відтінків; активізація словника.

Засобами розвитку словника дітей є: організація спілкування в межах різних напрямків діяльності малюка, ігрова діяльність, трудова, сприймання різних видів образотворчого мистецтва та залучення дітей до образотворчої діяльності; ознайомлення з довкіллям, художньою літературою, природа; використання технічних засобів; зразкове мовлення педагога як засіб впливу на мовлення дітей. Урізноманітнення педагогами методів словникової роботи забезпечить лексичний розвиток дітей дошкільного віку.

РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ЛЕКСИЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Методика констатувального етапу дослідження

Аналіз науково-педагогічної літератури сприяв вивченню особливостей лексичного розвитку дітей дошкільного віку та організації освітньої діяльності щодо збагачення, уточнення та активізації словника дітей старшого дошкільного віку.

З метою вивчення сформованості лексичного складника у старших дошкільників, нами був проведений констатувальний етап педагогічного дослідження.

Мета констатувального етапу експерименту: вивчити рівень сформованості словника дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до мети були поставлені такі *завдання*:

1. Визначити критерії та показники сформованості словника дітей старшого дошкільного віку.
2. Відповідно до виділених критеріїв та показників підібрати діагностичні методики.
3. Здійснити діагностичне вивчення рівнів сформованості лексичного складника у старших дошкільників та проаналізувати результати дослідження.
4. Визначити роль педагогів щодо лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Програма експерименту передбачала реалізацію *трьох етапів*.

Перший – підготовчий, спрямований на підбір діагностичних методик, які ми будемо використовувати у роботі з дошкільниками та дорослими.

Другий – проведення експерименту.

Третій – аналіз результатів контактального експерименту.

Об'єктами уваги експериментатора на етапі констатації були старші дошкільники, педагоги.

I етап. На даному етапі нами було систематизовано інформацію щодо дисертаційних досліджень сучасних науковців з даної проблеми Ю.Руденко, С.Макаренко, Н.Горбунової; підбрано діагностичні методики, які дозволять вивчити рівень сформованості лексичного складника у дітей. Виділено напрями діагностики: *вивчення* активного словника (використання дошкільниками слів) та пасивного словника (розуміння дітьми слів); якісного та кількісного словника.

Визначаючи критерії та показники рівнів сформованості лексичного складника старших дошкільників, нами за основу було взято критерії та показники розвитку словника дітей розроблені Н.Горбуновою: *мотиваційний, когнітивно-змістовий, експресивно-оцінний* [23].

Мотиваційний критерій із показниками:

– інтерес до змісту слова;

- ініціативність слововживання;
- прагнення до словотворення і словозміни.

Когнітивно-змістовий критерій із показниками:

- точність слововживання;
- кількість і якість слів, які вживає дитина у тематичних групах;
- розуміння значення слів і вміння їх пояснити.

Експресивно-оцінний критерій із показниками:

- наявність у мовленні образних виразів, приказок, прислів'їв, експресивної лексики;
- взаємооцінка правильності вживання лексики.

Діагностичні методики були підібрані відповідного до кожного критерію з урахуванням показників. Розпишемо їх.

Мотиваційний критерій. Показник: інтерес до змісту слова.

Завдання «Поясни значення слова?»

Мета: з'ясувати наскільки дошкільник цікавиться значенням слова, оцінити його вміння тлумачити зміст слова.

Матеріал: картинки із зображенням предметів посуду, одягу та квітів.
Процедура виконання: експериментатор показує дітям картинки із малюнками. Запитує, що на них зображено. Коли дошкільники називають слова, які відповідають даним предметам, дослідник запитує: «Чи знайомі вам ці слова на позначення даних предметів? Що вони означають? Де вживаються? Чи цікавлять вони вас? Чому?»

Спосіб оцінювання:

- 1 бал: діти тільки називають предмети, зображені на картинках;
 - 2 бали: діти називають предмети, зображені на картинках, відповідають на запитання вихователя, де вживаються ці слова;
 - 3 бали: діти пояснюють значення запропонованих слів.
 - 4 бали: діти самостійно пояснюють значення всіх слів.
 - 5 балів: діти пояснюють чому дані слова їх цікавлять.
- Кожен наступний бал включає попередні знання дітей.

Показник: прагнення до словотворення і словозміни.

Вправа «Слова-родичі».

Завдання: утворення нових слів за допомогою кореня слова.

Мета: визначити здатність дітей до утворення нових слів.

Процедура виконання: дослідник розповідає дітям про те, що у слів, як і в людей є родичі. Пропонує їм підібрати слова до слова *ліс*.

«У яких словах ще живе це слово? Які нові слова можна утворити від цього слова?»

Наприклад, *ліс, лісник, лісовик, лісовий, перелісок, лісовичок;*

Вітер, вітерець, вітрище, віртуган;

Сад, садочок, садівник, посадив та ін.

Водночас, дітям пропонується пояснити значення кожного утвореного слова. При кількісному оцінюванні завдання урахувалися такі показники, як самостійність дітей в утворенні нових слів, здатність пояснити їх та навести приклади.

Спосіб оцінювання:

1 бал: діти придумують слова лише з допомогою експериментатора;

2 бали: діти утворюють 1-2 слова самостійно;

3 бали: дошкільники утворюють слова, але не пояснюють значення нового слова;

4 бали: діти самостійно утворюють слова;

5 балів: дошкільники самостійно утворюють слова, здатні пояснити значення кожного нового слова.

Когнітивно-змістовий критерій. Показник: точність слововживання.

Вправа: «Додай потрібне слово».

Мета: оцінити вміння дітей добирати необхідні за змістом слова.

Матеріал: сюжетні картинки.

Процедура виконання: перед дитиною сюжетні картинки. Дорослий ставить запитання, а дитина повинна знайти малюнок про який запитує дорослий і надати повну відповідь.

Запитання дорослого: «мама поклала хліб(куди?)»

Відповідь дитини – показ на сюжетний малюнок, про який говорить дорослий і вимова «у хлібницю». Коли дитина забула слово, дорослий допомагає.

При підрахунках результатів завдання «Додай потрібне слово» враховується кількість правильно названих дошкільниками слів.

Спосіб оцінювання:

1 бал: діти не змогли додати жодного слова;

2 бали: старші дошкільники виконували завдання за допомогою навідних запитань вихователя;

3 бали: дошкільники намагалися самостійно виконати завдання, водночас допускали помилки;

4 бали: діти правильно добирали переважну більшість слів;

5 балів: діти самостійно правильно назвали всі слова.

Показник: кількість і якість слів, які вживає дитина в тематичних групах.

Вправа «Дикі тварини».

Мета: визначити рівень обізнаності дітей із різними частинами мови в межах теми «Дикі тварини».

Матеріал: ілюстрації з зображенням диких тварин.

Процедура виконання: дорослий запитував дітей: «Яких диких тварин ви знаєте?». Далі дорослий показує малюнки на яких зображені тварини і просить дитину розповісти про цю тварину. Якщо дитина вагається, дорослий ставить запитання: «Що це за тварина? Яке в неї хутро? Якого кольору? Чим харчується? Де живе? Якої величини?» та ін.

Спосіб оцінювання:

1 бал: діти називають тварину, але не вміють розповісти про неї, вживають в основному одні іменники;

2 бали: називають тварину, розповідають з допомогою дорослого, у мовленні переважають іменники та дієслова;

3 бали: називають тварину, намагаються самостійно описати її, вживаючи переважно іменники, дієслова, прикметники;

4 бали: називають тварину, описують її, використовуючи різні частини мови, однак затрудняються у вживанні прислівників;

5 балів: самостійно описують тварину, вживають слова різних частин мови.

Показник: розуміння значення слів та вміння їх пояснити.

Вправа «Пори року».

Мета: визначити вміння дошкільників розуміти та пояснювати основне значення слова.

Матеріал: малюнки із зображенням пів року.

Процедура виконання: дорослий показує ілюстрації із зображенням пів року. Діти мають розповісти про зображену пору року. Дорослий просить пояснити як діти розуміють окремі слова чи вирази.

Наприклад: Розглядаючи ілюстрації до теми «Весна», дорослий звертає увагу на сполучення слів *чисте небо*. Запитання: «Яке це небо? Як ви його уявляєте?; Як ще можна сказати про небо? (безхмарне небо, блакитне небо)».

При підрахунку результатів виконання вправи оцінюється точність та повнота відповіді, вміння пояснити значення слова.

Спосіб оцінювання:

1 бал: дітям важко пояснити значення запропонованих слів;

2 бали: діти не завжди розуміли та могли пояснити пряме значення слів;

3 бали: діти пояснювали значення всіх запропонованих слів за допомогою дорослого;

4 бали: намагались самостійно пояснювати значення запропонованих слів, іноді помилялися;

5 балів: діти самостійно пояснювали значення запропонованих слів.

Експресивно-оцінний критерій. Показник: наявність у мовленні образних виразів, приказок, прислів'їв, експресивної лексики.

Дидактична гра «Пригадай та розкажи».

Мета: з'ясувати вміння дітей у процесі переказу казки використовувати експресивну лексику, прислів'я, приказки для емоційного насичення розповіді.

Процедура виконання: дітям пропонують пригадати свою улюблену казку і розповісти її. В ході розповіді дорослий фіксує всі вживані слова, що відносяться до експресивної лексики.

Спосіб оцінювання:

При оцінюванні визначається кількісний показник, а саме, скільки слів дитина вживає.

1 бал – вживає 1-2 слова;

2 бали – 3-4;

3 бали- 5-6;

4 бали-7-8:

5 балів – 9-10 і більше.

Показник: взаємооцінка правильності вживання лексики.

Вправа «Чи знаєш ти казку?»

Мета: виявити вміння дитини оцінювати доцільність вживання образних виразів, приказок, прислів'їв, експресивної лексики під час переказування знайомої казки її товаришами.

Процедура виконання: дорослий розподіляє дітей парами і пропонує одній дитині пригадати улюблену казку і розповісти сюжет, а іншій дитині – уважно слухати і оцінити вміння партнера використовувати емоційні слова, прислів'я та приказки.

Визначається вміння дитини оцінювати доцільність вживання лексичних одиниць своїми товаришами під час розповідання казки. Наскільки ж дитина вміє оцінити визначається шляхом підрахунку кількості слів, які друга дитина запам'ятала та вказала з висловлювання першої дитини.

Спосіб оцінювання:

- 1 бал: дитина не змогла проаналізувати розповідь товариша;
- 2 бали: було визначено лише про що розповів друг, тобто озвучено сюжет;
- 3 бали: визначено про що розповів товариш, виділено емоційні слова;
- 4 бали: дитина намагалася оцінити розповідь, виділяла емоційну лексику;
- 5 балів: дитина спроможна оцінити доцільність уживання емоційно-забарвленої лексики своїми товаришами.

На основі визначених критеріїв та показників схарактеризовано *рівні сформованості лексичного складника* у дітей старшого дошкільного віку: *достатній, середній, низький*. До уваги брали розвиток активного і пасивного словника.

Достатній рівень характеризуються тим, що діти мають стійкий інтерес до змісту слова, великий запас слів у своєму активному словнику, вміють влучно використовувати слова та вирази, прагнуть до словотворення та словозміни; у активному словнику наявні всі частини мови; розуміють багатозначні слова, пряме і переносне значення слів та виразів, уміють пояснити їх. У мовленні наявна експресивна лексика, образні вирази, прислів'я, приказки, проявляють здатність до самооцінки.

Середній рівень. Для дітей властивий стійкий інтерес до змістової сторони слова, однак час від часу проявляють здатність до словотворення чи словозміни. Такі прагнення є ситуативними, залежать від кола співбесідників, розуміння змісту сюжету. Мають у активному словнику не всі частини мови. Використовують багатозначні слова та слова в

переносному значенні, але виявляють труднощі при їх поясненні. Експресивна лексика не завжди присутня у їхньому мовленні, прислів'я та приказки, образні слова в більшій мірі використовують у своєму мовленні після нагадування вихователем чи в разі підказки. Здатність до самооцінки відсутня.

Низький рівень. Дітям властивий не стійкий інтерес до змісту слова, прояв ініціативи до слововживання відсутній, немає прагнення до словозміни. Бідний словниковий запас, переважають іменники та дієслова, обмежена кількість емоційно забарвлених слів, образних та багатозначних слів. Не розуміють переносного значення слів, допускають помилки у слововживанні, не володіють здатністю до самооцінки.

З педагогами було проведене *анкетування*. Запитання анкети спрямовувалися на виявлення знань вихователів сучасних засобів, технологій, методів, які доцільно використовувати в лексичному розвитку старших дошкільників, та виділенні труднощів, з якими зустрічаються педаги в організації словникової роботи з дітьми старшого дошкільного віку. Наша увага спрямовувалася на організаційно-педагогічні умови, які створюються в закладі дошкільної освіти з метою збагачення, уточнення та активізації словника старших дошкільників.

Анкета містить три блоки запитань (*див. дод. А*). У першому блоці міститься загальна інформація стосовно педагога: його освіта, вік, стаж роботи на даній посаді. Запитання другого блоку дозволять отримати інформацію щодо виявлення знань вихователів сучасних засобів, технологій, методів, які доцільно використовувати в лексичному розвитку старших дошкільників. Третій блок містить запитання, що стосуються виявлення практичних умінь вихователів щодо організації педагогічних умов розвитку словника дітей, використання сучасних засобів, методів, прийомів словникової роботи та з'ясуванні труднощів з якими стикаються педагоги у своїй практичній діяльності.

Для обробки та аналізу зібраних матеріалів використано *методи математичної статистики*.

Таким чином, нами підібрані діагностичні методики констатувального експерименту, які дозволять вивчити рівень сформованості лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку, роль і значення педагогів в організації словникової роботи з дітьми.

2.2. Вивчення лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку

За допомогою діагностичного інструментарію нами здійснювалося вивчення рівнів сформованості лексичного розвитку старших дошкільників. Дана робота реалізувалася на другому етапі нашого дослідження. Третій етап включав аналіз результатів експерименту.

II етап. Проведення констатувального експерименту.

Експериментальна робота здійснювалася на базі ЗДО №19 «Казка» Прилуцької міської ради, Чернігівської області. Дослідженням було охоплено 25 дітей старшого дошкільного віку, 6 вихователів.

Вивчення сформованості словника дітей здійснювалося за допомогою розписаних нами вправ та завдань, які відносяться до визначених нами критеріїв та показників лексичного розвитку дітей. Дослідження проводилося індивідуально, або парами, якщо цього вимагало завдання. Відносно дітей не було ніякого тиску, враховувались їхні бажання стосовно співпраці. А якщо малюк відмовлявся відповідати, то дана робота переносилася на інший, більш зручний для нього час.

III етап. Аналіз результатів проведеного дослідження.

Проаналізувавши результати діагностичних методик, розпишемо їх відповідно до кожного критерію.

Мотиваційний критерій.

Завдання «Поясни значення слова?»

Відповідаючи на запитання дорослого щодо називання зображених предметів та явищ, практично всі дошкільники знають їх назви. Тільки невеликий відсоток дітей (12%) не змогли правильно назвати деякі предмети побуту (глечик, сахарниця, черпак, товчачка, часничниця та ін.). Предмети одягу труднощів не викликали. А назви квітів не всі діти знали. Виявили свою обізнаність у назвах квітів лише 18% дошкільників. Вони ще й описали їх, розповіли в яку пору року вони цвітуть. Решта дітей плуталися в назвах квітів, не могли дати повну їм характеристику, назвати де вони ростуть тощо. Такі ж самі труднощі виявляли при поясненні призначення вище зазначених предметів побуту. Дошкільники мають сформовані уявлення про призначення предметів посуду чашки, ложки, виделки, миски, чайника, сковороди, тобто про ті предмети, якими постійно користуються.

Отже, тільки 18% дошкільників правильно назвали зображені предмети на малюнках і пояснили їх значення. 12% мають низькі знання щодо зображених предметів, оскільки частину з них не могли правильно назвати словом. Решта дітей (70%) перебувають на середньому рівні, знають назви, але не проявляють цікавості щодо значення слова, часто не розуміють зміст деяких слів-назв.

Вправа «Слова-родичі».

Дана вправа спрямована на вивчення уміння дітей утворювати нові слова. За основу брався корінь і дошкільники мали утворити нові однокореневі слова і пояснити їх зміст. Дошкільникам було запропоновано підібрати до слів «ліс», «сад» інші однокореневі слова. Пояснили дітям, що це подібні слова. З даним завданням справилися не всі. Самостійно утворювали слова і пояснювали їх зміст лише 16% дітей. Першим слово майже в усіх цих дітей було слово «лісник». Марійка пояснила так значення цього слова: «Це такий дядько , який охороняє ліс і слідкує за порядком»; Дмитрик додавив, що він «охороняє лісових жителів, годує їх», Тарас сказав, що « це така професія, це догляд за лісом». Дошкільники утворювали нові слова в основному за допомогою суфіксів. Тому були зменшувально-пестливі

слова і навпаки – згрубілі. Зокрема, «лісовичок, лісище» і тому подібні. Зустрічалось слово і «перелісок», яке складається з префікса і суфікса. 42% дошкільників утворювали меншу кількість слів, але самостійно пояснити їх значення не могли. Решта дошкільників виконали завдання з допомогою дорослого. Отже, половина дошкільників змогли виконати завдання самостійно, а інша частина потребувала допомоги експериментатора. Але незначна підказка дорослого допомагала дітям пригадати слова, а це означає, що такі слова були в пасивному словнику дитини.

Когнітивно-змістовий критерій.

Вправа: «Додай потрібне слово».

Аналізуючи відповіді дітей нами враховувалось не тільки правильно сказане слово, а і кількість правильних відповідей. Більшість дошкільників справилися з цим завданням. Роздивившись сюжетну картинку, діти відшукували відповідь на інших картинках і називали слово. Сюжетні картинки бути на такі теми: «Моя родина», «Мама накриває стіл», «Моє улюблене свято», «Мої іграшки», «Казковий сюжет», «Зимові розваги» та ін. 42% дошкільників потребували допомоги дорослого. Було відмічено, що інколи діти підбирали різні варіанти до одного і того ж сюжету, але коли дорослий наголошував на тому, щоб дитина ще раз уважно роздивилася сюжет, то малюк самостійно відшукував правильну відповідь. Тому можемо зробити висновок. Що діти не завжди уважні при виконанні завдання.

Вправа «Дикі тварини».

При характеристиці відповідей наша увага була спрямована на те, які частини мови вживають діти і яким надають перевагу, а які можливо відсутні у мовленні дитини. У старшому дошкільному віці діти вже мають володіти всіма частинами мови. Тематика вправи добре знайома дітям. Однак, не усі дошкільники справились стовідсотково з виконанням вправи. Всі діти називали диких тварин, але кількість їх була різна. Стосовно частин мови, то в усіх у мовленні були присутні іменники. Серед дієслів практично всі вживали слова : «живе», «мешкає», «турбується», «харчується», «перебуває»,

«стрибає», «пересувається». Також дошкільники активно вживали прикметники, характеризуючи тварин: «сірий», «білий», «густа (шерсть)», «волохатий», «великий», «маленька», «злий», «добрий» та ін. Тому можна зробити висновок, що переважно при характеристиці тварин дошкільники вживали іменники, дієслова, прикметники. Біля 16% дітей затруднялися у підборі відповідних слів для характеристики тварин, хоча знали що це за тварини. Такі діти потребували допомоги дорослих. 26% дошкільників справилися із завданням, мають багатий словниковий запас, легко підбирали терміни для характеристики тварин, вживали майже всі частини мови. Решта дошкільників виконали вправу на середньому рівні, оскільки довго думали, підбираючи слова, або продовжували свій опис після наведеного запитання дорослого чи підказки.

Вправа «Пори року».

Результати виконання вправи показали, що дошкільники, розповідаючи про пори року, використовували в своєму мовленні іменники, дієслова і прикметники. Діти даного віку вже добре розуміють характерні ознаки пір року. Вміють підібрати відповідні слова для характеристики того чи іншого явища. Зокрема, до теми «Весна», Оленка підбрала такі словосполучення: сонячний день, блакитне, безхмарне небо, розпускаються листочки на деревах, пробивається зелена травичка, прилетіли пташки. Андрійко до теми «Зима» підбрав наступні слова та словосполучення: білий сніг, морозний день, сніговик, сніжок, санчата, ковзани, сніжні кульки тощо. Були виділені і прислівники, які частина дітей вживали, характеризуючи пори року. Це такі слова: яскраво (світить сонечко), швидко (біжить струмочок), весело навкруги, радісно (всій малечі).

Проаналізувавши дитячі відповіді, ми зробили наступні висновки:

36% дошкільників вживали різні частини мови, самостійно пояснювали значення слів, які виділяв дорослий, мали достатній словниковий запас; 44% дітей не завжди розуміли та могли пояснити пряме значення слів, у мовленні переважали іменники та прикметники; 20% дошкільників постійно

потребували допомоги дорослого, оскільки мали труднощі в поясненні значення слів і демонстрували бідний словниковий запас.

Експресивно-оцінний критерій.

Дидактична гра «Пригадай та розкажи».

Дітям було запропоновано переказати сюжет добре знайомої казки. Було наголошено, що для емоційного насичення розповіді вся увага буде звертатися на вміння дітей використовувати експресивну лексику, прислів'я, приказки. Тому нами були зафіксовані емоційно-забарвлені слова та вирази, прислів'я чи приказки, фрази з пісень, які озвучували діти під час переказування сюжету казки.

Більшість дошкільників добре знають зміст улюблених казок, але частина дітей (12%) не змогли самостійно переказати казку. Тому дорослий допомагав пригадати та переказати казку. По суті, діти переказували казку разом з дорослим. 34% дошкільників під час переказу вживали всі частини мови. Особливу увагу приділяли прикметникам, за допомогою яких характеризували героїв розповіді, їх якості, вчинки. Поряд з цими частинами мови вживали і прислівники та числівники. Наприклад, «давним-давно», «колись жили...», «направо, наліво», «високо вгорі», «вночі, вдень». 54% справились із завданням на середньому рівні. Діти знають зміст казки, але їхній словниковий запас був бідніший на експресивну лексику в порівнянні з попередньою групою.

Дошкільники використовували прислів'я та приказки: «Тихіше їдеш — далі будеш», «Око бачить далеко, а розум ще далі», «Перед розумом і сила поступається», «Сорока на хвості принесла», «Під лежачий камінь вода не тече», «Швидко пісня співається, та не швидко складається», «Біда і вдень не спить», «Розуму не позичиш», «Око бачить далеко, а розум ще далі», «Мудрість — велике багатство», «Скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться» та ін.

Проаналізувавши розповіді дітей і зафіксувавши емоційно-забарвлені слова, які використовує дитина під час переказування казки, ми отримали

наступні результати: 10 і більше слів експресивної лексики вживали 12% дітей; 7-8 слів – 20% малюків; 5-6 слів – 50% дітей; 3-4 слова – 18% дітей; 1-2 слова – 4 % дошкільників. Отже, ми бачимо, що половина дошкільників використовують у своєму активному словнику до 5-6 слів експресивної лексики. У нашому розподілі це середній рівень. І тільки 12% дітей мають багатий словниковий запас, який включає різні частини мови.

Вправа «Чи знаєш ти казку?»

Дана вправа передбачала визначення вміння дошкільників оцінювати доцільність вживання образних виразів, приказок, прислів'їв, експресивної лексики під час переказування знайомої казки її товаришами. Були отримані наступні результати: п'ять балів отримали тільки 8% дошкільників. Вони засвідчили вміння оцінювати доцільність уживання емоційно-забарвленої лексики своїми товаришами. Дошкільники пояснювали, чому такі слова є доречними і що вони характеризують. Чотири бали отримали 22% дітей. Такі діти намагалися оцінити розповідь свого однолітка, виділяли емоційну лексику, але пояснити вживання таких слів затруднялися. Три бали отримали 38% дітей. Діти розуміли про що розповідав товариш, намагалися виділити емоційно забарвлені слова. 20% дошкільників отримали два бали, оскільки могли повторити сюжет розповіді, однак емоційні слова не були ними виділені. І решта дітей (12%) не змогли проаналізувати розповідь товариша.

Можемо зробити висновок, що у більшості дітей сформовані вміння оцінювати розповідь свого товариша.

Проаналізувавши і обрахувавши результати кожної з методик, нами було визначено рівні сформованості лексичного складника у дітей старшого дошкільного віку, які представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Рівні сформованості лексичного складника у дітей старшого дошкільного віку

<i>Рівні складника</i>	<i>лексичного</i>	% дошкільників
<i>Достатній</i>		31 %
<i>Середній</i>		47%
<i>Низький</i>		22%

Результати проведеного дослідження показують, що більшість дошкільників мають (47%) середній рівень сформованості словника, 31% дітей мають достатній лексичний розвиток, який забезпечує їм вільне спілкування, спроможність складати різні види розповідей, переказувати художні твори. І 22% дошкільників перебувають на низькому рівні сформованості словника, внаслідок чого мають труднощі при переказуванні, складанні зв'язних текстів. І це потребує виховного впливу з боку педагогів та батьків.

Проаналізуємо результати анкетування педагогів закладу дошкільної освіти. Запитання анкети були сформульовані у трьох блоках. Аналізуючи відповіді на запитання першого блоку, слід зазначити, що вихователі мають достатній стаж роботи і відповідну освіту. Що говорить про їхню компетентність і фахову підготовку до роботи з дітьми дошкільного віку.

Відповідаючи на запитання другого блоку «Які засоби використовуєте в словниковій роботі з дітьми старшого дошкільного віку»? , то майже всі педагоги виділили технічні засоби, наочні, словесні. Більше уваги приділили технічним засобам, а саме мультимедійним, комп'ютерним; до наочних засобів віднесли коректурні таблиці, мнемотехніку, карти розумових дій. Зазначили, що найбільш ефективними засобами є коректурні таблиці, оскільки допомагають дітям засвоювати нові слова і усвідомлювати їх зміст. Якщо розподілити педагогів на рівні, то можна виділити наступне: 58% вихователів виділили всі перераховані засоби; 26% обмежилися словесними

методами, 6% надали перевагу наочним, а решта обмежилися словесними методами, частково наочними.

Відповіді на запитання, що стосується ознайомлення з сучасними технологіями були наступними: 15% педагогів перерахували сучасні технології; 56% педагогів написали, що детально з ними не ознайомлені, тому ще не впроваджували у практичну діяльність, 29% зазначили, що надають перевагу традиційним технологіям. На запитання «З якими методами та прийомами лексичного розвитку старших дошкільників ви ознайомлені»? 28% вихователів ефективними методами вважають словникові дидактичні ігри та вправи, читання та розповідання художніх текстів, складання розповідей дітьми, переказування текстів. 25% педагогів виділили творчі завдання на основі літературних творів, розігрування сюжетів в процесі драматизації, розігрування мовленнєвих ситуацій. Решта педагогів зазначили, що використовують різні методи та прийоми не деталізуючи їх.

Запитання третього блоку передбачали вивчення питання, що стосується організаційної роботи педагогів. На запитання «Які організаційно-педагогічні умови лексичного розвитку старших дошкільників створюються вами в закладі дошкільної освіти»? вихователі виділили наступні: забезпечення розвивального мовленнєвого середовища, дотримання вимог Базового компонента дошкільної освіти та освітніх програм щодо розвитку словника дітей, послідовних етапів його формування; надання пріоритету індивідуальним формам навчання та розвитку дітей; інтеграція словникової роботи в різні види мовленнєвої діяльності; використання сучасних технологій лексичного розвитку дошкільників; оснащення дитячого простору дидактичним матеріалом, спрямованим на збагачення словника дітей та ін. Всі педагоги наголосили на співпраці із батьками.

У практичній діяльності педагоги надають перевагу як вище зазначеним технологіям, так і збагачення словника дітей новими словами в процесі різних видів діяльності. Під час підготовки до організованих занять, всі планують лексичну роботу, оскільки це передбачається програмою.

Частина педагогів відмітили, що на збагачення словника дітей впливає і діяльність батьків в межах даного напрямку. Батьки мають займатися зі своїми дітьми в напрямку їх лексичного розвитку, демонструвати зразки правильного мовлення, пояснювати незрозумілі слова та вирази.

Останнє запитання, яке спрямоване на виявлення труднощів у педагогів при організації лексичної роботи з дітьми, засвідчує, що 18% педагогів взагалі не відчують труднощів; 38% відзначили низький рівень мовленнєвої активності дітей, їх байдужість; 26% вихователів наголосили на труднощах, пов'язаних з виконанням складніших мовленнєвих завдань, оскільки не всі діти справляються із завданням у відведений для цього час. Зазначають, що це пов'язано з індивідуальними особливостями дітей. І 18% педагогів підтвердили, що самі у використанні сучасних технологій відчують труднощі, пов'язані з недостатніми вміннями користуватися технічними засобами.

Отже, анкетування вихователів засвідчує, що всі педагоги планують лексичну роботу зі старшими дошкільниками, яка здійснюється як на організованих заняттях, так і в процесі життєдіяльності. Використовують різні методи і прийоми, але більшість з педагогів надають перевагу стандартним, оскільки недостатньо володіють сучасними технологіями розвитку словника дітей.

Таким чином, результати констатувального етапу дослідження уможливили визначення рівнів сформованості лексичного складника у дітей старшого дошкільного віку та готовність педагогів до організації лексичної роботи в закладі дошкільної освіти.

2.3. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов та системи роботи з лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили, що старші дошкільники перебувають на різних рівнях сформованості лексичного

складника, більшість з них мають середній рівень, але той факт, що 22% мають низький рівень дає нам підставу для розробки системи роботи щодо поліпшення даного процесу.

Теоретичний аналіз наукових досліджень таких українських науковців, як Л.Алексєєнко-Лемовської, А.Богущ, Н.Гавриш, Н.Горбунової, В.Коник, К.Крутій, Н.Кудикіної, Н.Луцан та отримані нами результати експериментальних методик уможливили визначення *педагогічних умов лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку*.

Н.Горбунова під *педагогічними умовами* розуміє зовнішні обставини, що впливають на протікання педагогічного процесу в тій чи іншій мірі, свідомо сконструйовані педагогом та забезпечують підвищення якості освітнього процесу в ЗДО, зокрема, при організації лексичної роботи з дошкільниками [23, с.267]. М.Боритко та Сергєєв Н. зазначають, що педагогічні умови є результатом цілеспрямованого відбору і застосування елементів змісту, методів, прийомів, а також різних форм навчання для досягнення поставленої мети [14]. Отже, педагогічні умови є якісною характеристикою чинників, процесів і явищ освітнього середовища, що відображає головні вимоги до організації будь-якої діяльності.

Нами виділено наступні організаційно-педагогічні умови: *створення розвивально-мовленнєвого середовища; використання художньої літератури, як засобу збагачення словника дитини; інтеграція цілеспрямованої словникової роботи в різні види мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої, мовленнєво-ігрової); партнерська взаємодія закладу дошкільної освіти з родинами*.

Розглянемо сутність кожної з виділених нами організаційно-педагогічних умов.

Розвивальне мовленнєве середовище, як зазначає А.Аніщук, це потенційні можливості позитивного впливу різноманітних факторів у їх взаємодії на мовленнєвий розвиток дитини і формування мовленнєвої особистості [4, с.15] та збагачення її активного та пасивного словника.

Основне завдання щодо створення мовленнєвого середовища, як вважає К.Менг, є включення дитини в «інтеракційну (взаємодіючу) діяльність», яка передбачає наявність у неї мовленнєвих знань, умінь і навичок, що є однією з базисних характеристик особистості, її компетентності [36]. Якщо середовище буде сприятливим, то це уможливило засвоєння дитиною соціально-прийнятних слів і словосполучень, несприятливе середовище матиме негативний вплив, оскільки дитина буде засвоювати слова, що мають негативний відтінок (брутальні, образливі слова; деструктивні форми звернення тощо).

О.Кононко важливу роль при створенні такого середовища відводить вихователю, зазначивши культурне мовлення педагога, що включає помірну тональність, виважені й урівноважені звернення й оцінки, спокійні, з відтінком гумору, зауваження [31].

Створенню розвивального мовленнєвого середовища вагомую роль приділяла А.Гончаренко. Вона зазначала, що мовленнєве середовище має пристосовуватися до природного темпу кожної дитини. Не можливо створити уніфіковане середовище, зазначає автор, яке за змістом, формою задовольнить кожну дитину [20]. Пріоритетом для розвивального середовища мають бути спілкування, обговорення, мовленнєво-творча діяльність, роздуми вголос без страху помилитися чи не співпасти з думкою дорослого. Підставою до виникнення власної позиції дитини є її життєвий досвід, а набувається, накопичується і реалізується він кожним по-своєму. Важливим є наповнення середовища емоційними для дитини подіями, фактами, позаяк емоції є базовими підставами психічного розвитку дитини. Розвивальним є й наповнення життєдіяльності дитячими формами діяльності [20].

А.Гончаренко виокремлює складові мовленнєвого розвивального середовища: природне довкілля, довкілля культури, людське довкілля (соціальне), середовище власного «Я» [20]. У природньому довкіллі діти засвоюють назви рослин, дерев, тварин, комах, їх ознаки, дії тощо. Словник

дитини поповнюється словами, що позначають конкретні поняття та абстрактні, видові, родові, узагальнюючі поняття.

Найважливішим компонентом розвивального середовища є насичення його зразками рідної мови. Наслідуючи мовлення дорослого дошкільник переймає слова так вирази, а під час спілкування активно використовує ці слова у своїй мовленнєвій практиці. Як зазначає Н.Горбунова засвоєння слів у мовленнєвому середовищі відбувається згідно чотирьох послідовних етапів: занурення дитини в мовленнєве середовище; орієнтації дитини на слово, усвідомлення його значення; диференціація слів, формується вміння розрізняти слова за значенням; активне використання слів у своєму мовленні [23].

Використання художньої літератури, як засобу збагачення словника дитини. Художня література відіграє величезну роль в розвитку словника дітей дошкільного віку. Активізує й уточнює словник; сприяє розвитку образного мовлення, збагачує мовлення дітей емоційно-експресивною лексикою; розвиває мислення й уяву дитини. У ЗДО дошкільники знайомляться з різними жанрами художньої літератури, це і казки, оповідання, вірші, небилиці а також малі фольклорні жанри: загадки, прислів'я, приказки, скоромовки та ін. Як зазначає Н.Горбунова, діти з казок черпають образні доречні вислови; оповідань – точні ознаки, характеристики; віршів – художні засоби; загадок – точні художні образи, описи; фразеологізмів, прислів'їв та приказок – образні вислови; текстів народних ігор – дієслова, займенники, числівники [23, с.46]. Лексична робота, спрямована на розуміння смислового багатства слова, допомагає дошкільнятам знаходити точне слово у побудові висловлювання, а доречність вживання слова підкреслює його образність.

Словникова робота, як вказує А. Богуш, може відбуватись під час читання та розповідання літературного твору. Попереднє ознайомлення педагога з текстом дає змогу виділити 3-4 слова, що роблять незрозумілим зміст прослуханого. До цієї категорії належать передусім застарілі слова,

архаїзми. Тому, щоб не порушувати цілісність сприйняття твору, вказує автор, доцільно застосовувати лише прийом синонімічної заміни. Тому, промовивши незрозуміле слово, вихователь без додаткових пояснень відразу називає слово - синонім, яке зрозуміле дітям. Починаючи із середньої групи, крім питань про зміст тексту, бажано використовувати питання про його форму, образні засоби, виразність. Доцільно, як зауважує вчена, «застосовувати лексико - граматичні вправи на добір синонімів, антонімів, образних слів, виразів до заданого слова і, навпаки, за названими характеристиками виразів; навчати персонажі» [8, с. 336].

Наступна умова - інтеграція цілеспрямованої словникової роботи в різні види мовленнєвої діяльності. Сьогодні інтеграція розглядається науковцями як необхідна умова створення у дітей цілісної картини світу. В межах нашого дослідження, ми будемо розглядати засвоєння лексики старшими дошкільниками в різних видах мовленнєвої діяльності. Зокрема, навчально-мовленнєва діяльність охоплює різні види говоріння (розповідання, бесіда, міркування, повідомлення) та слухання. Навчально-мовленнєва діяльність має носити розвивальний характер. Засвоєння словника дітей відбувається і у вільному спілкуванні, і на організованих заняттях.

Важливе місце у закладі дошкільної освіти посідає художньо-мовленнєва діяльність. А.Богущ під даною діяльністю розуміє сприймання літературних творів та відтворення дитиною їх змісту. Даний процес супроводжується образним, виразним мовленням, словесною творчістю та включає такі компоненти: сприймання та розуміння змісту твору; відтворення змісту і виконавча діяльність; театралізована діяльність; творчо-імпровізаторська діяльність [8].

Мовленнєво-ігрова діяльність забезпечує дитині можливість використовувати засвоєні слова у процесі виконання ігрових дій. Тому функція мовленнєвого спрямування є однією з найважливіших у цій діяльності. Л.Березовська зазначає, що саме в ігровій діяльності яскраво

виявляється образність і виразність дитячого мовлення, а мовленнєво-ігрові дії виступають засобом творчого мовленнєвого самовираження [7].

Лексична робота має здійснюватися у процесі *партнерської взаємодії закладу дошкільної освіти з родинами*. Така співпраця збільшує ефективність даної роботи. Заклад дошкільної освіти – це перший заклад, який встановлює взаємодію з батьками. Педагоги мають розуміти, що кожна родина має свій досвід у вихованні дитини і її мовленнєвому розвитку. Позитивне налаштування педагогів на спільну діяльність має велику педагогічну цінність. Використовуються такі форми співпраці: колективні, групові, індивідуальні.

Тому першочерговим чинником, що впливає на розвиток словника дітей є сім'я. Саме від батькі дитина чує перші слова і наслідує їх. А коли дитина приходить у дошкільний заклад, то розширюється її оточення, змінюється середовище і мовленнєвим зразком для дитини стає мовлення вихователя.

Виділені і проаналізовані нами педагогічні умови мають забезпечити ефективність лексичного розвитку старших дошкільників.

Розроблена нами система роботи з дошкільниками щодо розвитку лексичного складника, включає наступні *етапи: збагачувально-репродуктивний; навчально-уточнювальний; продуктивно-розвивальний*.

Реалізація організаційно- педагогічних умов має здійснюватися на кожному етапі. На *першому та другому етапах* відбувається засвоєння лексики дітьми у розвивально-мовленнєвому середовищі з використанням творів художньої літератури. Педагоги використовують художню літературу з метою збагачення та уточнення слів. Третій етап передбачає активну мовленнєву практику шляхом залучення дітей до різних видів ігор, *інтеграцію цілеспрямованої словникової роботи в різні види мовленнєвої діяльності*. Партнерська взаємодія закладу дошкільної освіти з родинами має здійснюватися на всіх етапах. Важливе значення в системі роботи має дотримання послідовності всіх виділених нами етапів.

1. Збагачувально-репродуктивний етап.

Мета цього етапу: збагачення лексичного запасу старших дошкільників.

У розвивальному мовленнєвому середовищі дошкільники засвоюють кращі зразки літературної мови, що сприяє збагаченню словника, розумінню змісту слів, вихованню інтересу до слова.

Засобами виступають твори художньої літератури, театралізовані вистави. Провідним видом діяльності є художньо-мовленнєва. Дорослий займає позицію організатора мовленнєвого спілкування, а дитина співрозмовника, репродуктивного діяча.

Нами підібрані творчі ігри та мовленнєві вправи, зокрема:

- *театралізовані ігри*: «Світ звуків», «Впізнай за запахом», «Чарівний мішечок» (див. дод. Б). У цьому блоці ігор діти знайомляться з новими складними словами. Основними методичними прийомами означеного виду діяльності є показ, пояснення походження слова та словесний коментар.

- *ігри-вправи*: «Ланцюжки з живою скульптурою»; «Чиї це речі?» (див. дод. В).

- *словесні вправи* для розвитку й збагачення активного словника: «Доповни речення», «Закінчи речення», «Здогадайся і підкажи», «Скажи який», «Назви одним словом», «Хто назве більше дій», «Де що можна робити» (див. дод. Г).

Інтерес до змісту слова формується у дитини завдяки проведенню ігрової вправи «Лото-малюнки», вправ: «Поміркуй», «Чужі та рідні слова», «Подорож», «Пограємо з іграшками».

Вправа «Лото-малюнки» (Н.Горбунова).

Мета: збагачувати словник дітей, формувати вміння розуміти та пояснювати їх зміст.

Словник:

іменники: футбол, спорт, спортсмен, волейбол, баскетбол, м'яч, гравець, чемпіон, медаль;

дієслова: стрибати, грати, плавати, кидати, тренуватися, нагороджувати, кататися, забивати;

прикметники: могутній, спритний, вольовий, золота, срібна, жвавий, швидкий, влучний, спортивний.

Матеріал: картки для гри в лото із зображенням спортивного інвентаря, гудзики або кольорові фішки.

Вид діяльності: навчально-мовленнєва.

Хід гри. Педагог описує значення слів пов'язаних із видами спорту. Діти мають відгадати і закрити відповідні малюнки на картках. Далі діти характеризують спортивний інвентар, використовуючи різні частини мови.

Вправа «Чужі та рідні слова».

Мета: ознайомити дітей із смисловими відтінками іменників, прикметників, дієслів.

Тематична група: пори року.

Словник:

іменники: зима, весна, осінь, хурделиця, метелик, ковзани, кульбаба. листопад, літо;

прикметники: теплий, морозний, веселий, зелений, жовтий, холодний, яскравий, білосніжний, дощовий, приємний, світлий, сонячний;

дієслова: падає, літає, біжить, завиває, опадає, шелестить, жовтіє, кататися, розважатися, радіє.

Вид діяльності: навчально-мовленнєва.

Хід вправи. Педагог читає дітям вірш і пропонує підібрати слова близькі за звучанням.

Вихователь пропонує зразок: «Діти, ви почуєте такі слова: «ліс, лісовик, лисиця, ласощі, лісний, лінь, пролісок»...Які слова ви назвете, як однакові – «рідні», а які будуть «чужими»?

Пропоує дітям навести приклади словосполучень чи коротких речень з цими словами. Така вправа дає можливість зрозуміти наскільки діти розуміють значення слів і вміють їх пояснити.

Вправа «Пограємо з іграшками».

Мета: засвоєння слів-антонімів.

Тематична група: іграшки.

Словник:

іменники: іграшка, лялька, машина, кубики, куля, ведмежатко, одяг, конструктор, велосипед;

прикметники: веселий, улюблена, пізнавальна, народна, красива, повітряна, м'яка, комп'ютерна, настільна, пізнавальна;

дієслова: гратися, розважатися, надувати, запускати, дарувати, наряджати, складати, купувати.

Матеріал : трансформер.

Хід. Вихователь заводить дітей до ігрової кімнати і пропонує описати іграшку, яка знаходиться у нього в руці. А потім пропонує їм на трансформері викласти комбінацію малюнків, які б позначали протилежне тому, що діти скажуть.

Збагачення словника дітей відбувається на заняттях з художньої літератури, мовленнєвого спілкування, читання, а також у самостійній ігровій діяльності протягом дня під час творчих ігор, під час свят і розваг.

Сформульовано наступні завдання:

- забезпечення якісного сприймання та розуміння дітьми старшого дошкільного віку змісту художніх творів (розуміння та усвідомлення дітьми смислового відтінку слів та словосполучень, значень багатозначних слів, неологізмів, історизмів і експресивної лексики);

- збагачення словника дошкільників під час творчих ігор за змістом художніх текстів;

- залучення дітей до драматизації та інсценізації (обігрування дітьми різних героїв з художніх творів, збагачення словника).

Підібрані такі *методи:* показ вистав лялькового театру, гра-драматизація та *прийоми:* називання з показом, пояснення. Доцільно провести бесіди про театр, читання та розповідання українських народних

казок, віршів, утішок, скоромовок, загадок; етюдів на виразність мовлення. Діти ознайомлюються з театральною термінологією: актор, артист, вистава, глядачі, дзвінок, зала, каса, квиток, костюми, ляльки, місце, оплески, ряд, сцена, театр, художник.

За театралізованим напрямом старшим дошкільникам пропонуються ігри з ляльками, режисерські ігри за текстами Д. Ониковича «Яблуко», П.Тичини «Листя падає», Г. Чубая «Хмарка йшла на іменини», за ігровим - ігрову імітацію під музику, ігри- імпровізації за текстами літературних творів, за трудовим - підготовку (заучування текстів, виготовлення разом з вихователем елементів костюмів, декорацій) та показ міні-вистав за текстами народних і авторських казок, віршів, розповідей.

2. Навчально-уточнювальний етап.

Мета: уточнення розуміння дітьми значення слів та уміння їх пояснити.

Основний принцип – єдність інтелектуальної та мовленнєвої активності.

Методи і прийоми: лексичні вправи, дидактичні словесні ігри, коментоване малювання.

Вправи на *точність слововживання:* «Навпаки», «Запитай – дай відповідь», «Схожі слова», «Поясни».

Вправи на *розуміння значення слів та вміння їх пояснити:* «Вибери», «Народний календар», «Цікаві вірші».

Вправа: «Запитай – дай відповідь»

Мета: закріплення уявлення дошкільників про зміст понять.

Тематична група: «природа», «тварини», «меблі».

Словник:

іменники: зайчик, вовк, лисиця, ведмідь, собака, шафа, стілець, , тумба, штиль, ураган;

прикметники: хитрий, бурий, легкий, стрибучий, яскравий, дерев'яний, стійкий, міцний, похмурий, ясний, брязливий;

дієслова: стрибати, ховатись, скидати, створювати, стихати, встановлювати, розбирати, навіювати, зимувати, спостерігати.

Матеріал: м'яч.

Хід вправи: Вихователь пропонує дітям пограти у гру, використовуючи знання з вище запропонованих тем. Ведучий кидає м'яч дитині і запитує, наприклад, «Що таке стіл?», дитина має дати відповідь, повертаючи м'яч назад. Звертається увага на те, як дитина пояснює значення даного поняття: за фонетичною співзвучністю, функціональною ознакою чи за смислом.

Вправа «Навпаки»

Мета: навчати дітей утворювати слова за протилежним значенням.

Тематична група: пори року.

Словник:

іменники: зима, весна, осінь, хурделиця, метелик, ковзани, кульбаба. листопад, літо;

прикметники: теплий, морозний, веселий, зелений, жовтий, холодний, яскравий, білосніжний, дощовий, приємний, світлий, сонячний;

дієслова: падає, літає, біжить, завиває, опадає, шелестить, жовтіє, кататися, розважатися, радіє.

Матеріал: ілюстрації із зображенням різних пір року.

Хід вправи. Вихователь пропонує дітям пригадати та описати пори року. Пропонує пригадати ознаки зими. Суть гри полягає в тому, що діти мають підібрати протилежне слово тому, що скаже вихователь. Наприклад, вода біжить не повільно, а швидко, надворі холодно, а не тепло і т.д,

Вправа «Поясни»

Мета: вчити дітей пояснювати слова в прямому та переносному значенні.

Матеріал: вірш «На баштані» (Леонід Кльосов), ілюстрації до нього.

Хід вправи. Вихователь читає вірш Л.Кльосова «На баштані». Пропонує дітям пояснити фрази: «ходить осінь», «осінь збирає дині»,

«вітерець гладить дині», «сонце просить кавуна». Запитує, в якому значенні вжиті ці фрази.

Діти мають навести приклади словосполучень в прямому і переносному значенні.

У процесі виконання вправ уточнюються узагальнювальні поняття (іграшки, одяг, меблі, овочі, посуд). Дітям пропонується назвати дії, пов'язані з рухом іграшок, тварин, дібрати визначення до заданих слів (сніг, сніжинка, зима).

3. Продуктивно-розвивальний етап.

Мета: стимулювання активного вживання слів дитиною у мовленнєво-ігровій діяльності, формування здатності до самооцінки та взаємооцінки щодо правильності вживання лексики. Реалізувалася організаційно-педагогічна умова - *інтеграція цілеспрямованої словникової роботи в різні види мовленнєвої діяльності*. Провідним видом діяльності на цьому етапі є мовленнєво-ігрова.

Методи і прийоми: дидактичні ігри та вправи, словесні ігри, сюжетно-рольові ігри, створення мовленнєвих ситуацій.

Пропонуються вправи на введення у мовлення дітей образних висловів, прислів'їв, приказок, експресивної лексики (див. дод).

На подальше розширення та збагачення словника, вправляння у вживанні слів пропонуються наступні мовленнєві ситуації: «Знайомство», «Інтерв'ю», «Етика взаємовідносин».

Під час виконання вправи «*Етика взаємовідносин*» здійснюється особистісне спілкування, яке сприяє не тільки активізації словника дітей, а й формуванню емоційно-ціннісного ставлення. Саме за умов діалогічного особистісного спілкування дитина, зустрічаючись з конкретно-практичною орієнтацією однолітка стосовно себе, виробляє власне ставлення до нього, яке передбачає ціннісну особистісну позицію як до іншого, так і до самої себе .

З метою збагачення словника дітей ввічливими словами, виховання прагнення до розкриття мовленнєвого потенціалу, формування вміння розуміти однолітка в залежності від своїх переживань підібрані такі *завдання та вправи*:

- розповідь вихователя про ввічливі слова; засвоєння слів: *дякую, спасибі, прошу, будь-ласка, на здоров'я, вибачте, здрастуйте, добрий ранок, добрий день, добрий вечір, добраніч, смачного, будьте здорові, до побачення, на все добре та ін.*;

- *вправи та словесні ігри*: «Навпаки», «Закінчи фразу», «Який предмет?», «Скажи по-іншому» (див. дод.Д).

- *лексичні вправи та ігри*: «Взаємне інтерв'ю», «Поясни", «Запитай у телепузика, з яким ти щойно познайомився...», «Телефонна розмова з казковим героєм», «Порівняй», «Лист до Колобка» (див. дод. Ж).

На даному етапі активізація словника дітей відбувається в межах усіх освітніх напрямків.

За театралізованим напрямом на означеному етапі дітям пропонуються такі ігри-драматизації: драматичні мініатюри на вільні теми («Сонечко і дощик», «У лісі», «Веселі мавпочки», «Кошенята граються»), ігри-драматизації за текстами казок про тварин і чарівних казок («Зимівля звірів», І. Франко «Лис і дрозд», Б. Грінченко «Могутній комар»); ігри- драматизації за текстами розповідей з теми «Діти та їхні ігри», «Хлопці і звірята», «Праця дорослих»; рольовий діалог героїв казок. Ігровий напрям передбачав ігрову діяльність протягом дня, мета якої - розвиток емоційно-чуттєвого сприйняття, вправлення в сприйнятті й описі різноманіття відчуттів. Блок театралізованих ігор включав таку тематику: «Світ звуків», «Впізнай за запахом», «Чарівний мішечок», «Угадай, хто покликав», «Чарівні звуки», «Який овоч, фрукт ти з'їв». За трудовим напрямом проводили підготовку й оформлення вистав та інсценованих казок.

Організаційно-педагогічна умова - *партнерська взаємодія закладу дошкільної освіти з родинами* має реалізуватися на всіх етапах, оскільки

виховні впливи, які здійснюються в закладі дошкільної освіти повинні мати продовження вдома. Оскільки батьки мають усвідомлювати, що вони є повноправними партнерами педагогів у плануванні та реалізації освітніх завдань та виховних заходів щодо розвитку лексики своїх дітей.

Система роботи щодо підвищення компетентності вихователів з питання збагачення словника дітей старшого дошкільного віку включає:

- *виступ на педагогічній раді* на тему: «Розвиток словника – важлива складова мовленнєвого розвитку дошкільника» (див. дод. З);

- *семінар-практикум* «Методика словникової роботи у вікових групах» (див. дод. К).

Виступ на педагогічній раді на тему: «Розвиток словника – важлива складова мовленнєвого розвитку дошкільника».

Мета виступу: поглибити знання педагогів з проблеми збагачення словника дітей старшого дошкільного віку.

Семінар-практикум «Методика словникової роботи у вікових групах».

Мета: розширення та поглиблення знань вихователів щодо основ методики роботи з формування словника у дошкільників.

Завдання:

1. Уточнити знання вихователів щодо поняття «словникова робота».
2. Закріпити знання вихователів про завдання та зміст словникової роботи.
3. Закріпити знання про загальні питання методики словникової роботи.
4. Сформувані уміння щодо застосування різних форм і методів словникової роботи з дітьми дошкільного віку.

Форми роботи з батьками.

Робота з батьками передбачає колективні та індивідуальні форми: проведення батьківських зборів, тематичних бесід, індивідуальних консультацій, ознайомлення з художньою літературою, практичні рекомендації.

Метою цієї роботи було допомогти батькам збагатити словник дітей доступними для їх розуміння поняттями.

Тематика зборів передбачає питання, що стосуються мовленнєвої культури батьків та дітей, активізації їх словника у різних видах діяльності, створення вдома оптимальних умов для збагачення словника дітей.

Теми для обговорення: *«Мовленнєво-ігрова діяльність як засіб збагачення словника дітей»*, *«Казки та оповідання для читання дітям»*, *«Методи збагачення словника дітей»*, *«Дидактичні ігри та вправи, що сприяють розширенню словника дітей»* тощо.

Таким чином, нами виділено та обґрунтовано педагогічні умови розвитку лексики дітей старшого дошкільного віку. Запропоновано систему роботи щодо збагачення словника дітей старшого дошкільного віку, його уточнення та активізацію у різних видах мовленнєвої діяльності. Для педагогів та батьків підібрано форми роботи та розроблено практичні рекомендації для батьків щодо лексичного розвитку їхніх дітей.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Комплексна методика констатувального етапу дослідження забезпечила обґрунтоване діагностування лексичного розвитку старших дошкільників. Діагностичними методами виступили: *діагностичні методики на визначення лексичного розвитку дошкільників та анкетування педагогів; математичні і статистичні методи дослідження.*

Узагальнивши наукові дослідження провідних вчених, нами були виділені критерії та показники лексичного розвитку старших дошкільників: *мотиваційний, когнітивно-змістовий, експресивно-оцінний критерії.* До кожного критерію визначені показники, а саме, інтерес до змісту слова; ініціативність слововживання; прагнення до словотворення і словозміни. точність слововживання; кількість і якість слів, які вживає дитина у тематичних групах; розуміння значення слів і вміння їх пояснити; наявність у мовленні образних виразів, приказок, прислів'їв, експресивної лексики; взаємооцінка правильності вживання лексики.

На основі розроблених критеріїв та їх показників, нами було визначено рівні лексичного розвитку старших дошкільників: *достатній, середній, низький.* Результати проведеного дослідження показують, що більшість дошкільників (47%) мають середній рівень сформованості словника, 31% дітей мають достатній лексичний розвиток, який забезпечує їм вільне спілкування, спроможність складати різні види розповідей, переказувати художні твори. І 22% дошкільників перебувають на низькому рівні сформованості словника, внаслідок чого мають труднощі при переказуванні, складанні зв'язних текстів.

Анкетування вихователів засвідчує, що всі педагоги планують лексичну роботу зі старшими дошкільниками, яка здійснюється як на організованих заняттях, так і в процесі життєдіяльності. Використовують різні методи і прийоми, але більшість з педагогів надають перевагу

стандартним, оскільки недостатньо володіють сучасними технологіями розвитку словника дітей.

Нами обґрунтовано організаційно- педагогічні умови та розроблено систему роботи з лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку. Такими умовами є: *створення розвивально-мовленнєвого середовища; використання художньої літератури, як засобу збагачення словника дитини; інтеграція цілеспрямованої словникової роботи в різні види мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої, мовленнєво-ігрової); партнерська взаємодія закладу дошкільної освіти з родинами.*

Розроблена система роботи включає добірку дидактичних ігор та вправ, спрямованих на розвиток лексики старших дошкільників, форми роботи з педагогами та батьками

ВИСНОВКИ

Внаслідок проведення дослідження, ми прийшли до таких висновків за висунутими у дослідженні завданнями.

За першим завданням:

Проблема збагачення словникового запасу дошкільників знайшла відображення в наукових дослідженнях сучасних лінгводидактів. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що проблема лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку є актуальною, має важливе значення щодо підготовки дитини до школи, включає широкий вибір засобів і методів збагачення словника дітей, але, водночас, спостерігається певне протиріччя між необмеженими, потенційними можливостями сучасних технологій і недостатнім їх використанням у виховному та педагогічному процесах, що значно обмежує можливості збагачення словника дітей і формування мовленнєвої особистості.

В межах нашого дослідження проаналізовано стан дослідження лексичного розвитку дітей дошкільного віку. Уточнено зміст та структуру провідних категорій дослідження: «лексикологія», «лексика», «лексичний розвиток», «лексичний складник», «експресивна лексика», «слово», «активний словник», «пасивний словник», «словникова робота».

Лексичний розвиток дітей дошкільного віку відбувається в процесі словникової роботи. Під словниковою роботою розуміється поступовий процес кількісного збагачення слів, якісного його засвоєння, вміння доречно і точно використовувати їх у конкретних умовах спілкування.

За другим завданням:

досліджували такі науковці як: Л.Алексєєнко-Лемовська, А.Іваненко, М.Коніна, В.Коник, А.Богущ, І.Непомняща, Ю.Ляховська, Н.Кудикіна, Н.Луцан, Ю.Руденко та ін. Вчені зазначали, що розвиток словника дітей обов'язково має бути пов'язаний з будь-якою діяльністю. У розвитку словника дітей дошкільного віку виділяють дві сторони: кількісне збагачення

словникового запасу та його якісний розвиток, тобто оволодіння значенням слів.

Завданнями лексичного розвитку є: *збагачення та накопичення кількісного складу лексики* новими, раніше не відомими словами; *якісне засвоєння лексики*, яке ґрунтується на поглибленому розумінні значення слів і словосполучень та їх смислових відтінків; *активізація словника* – використання дітьми у різних комунікативних актах лексичних засобів.

На думку більшості науковців, збагачення словника дітей полягає не так в його кількісному збагаченні, як у якісному вдосконаленні, а саме в усвідомленні дитиною значення кожного слова і засвоєнні сфери вжитку лексичних засобів рідної мови. Дослідження присвячені роботі над смисловою стороною слова довели, що виховання в дітей уваги до змістової сторони слова, його семантики, уточнення значень слів, збагачення зв'язків слова з іншими словами розвиває точність слововживання.

Послідовний процес зростання лексичного запасу дітей дошкільного віку включає слова різних граматичних категорій, передбачає введення суттєвих слів, якими позначають навколишні предмети і властивості, їх усвідомлення, закріплення і активне використання в процесі спілкування.

За третім завданням:

Основними засобами лексичного розвитку є: організація спілкування в межах різних напрямків діяльності малюка, ігрова діяльність, трудова, сприймання різних видів образотворчого мистецтва та залучення дітей до образотворчої діяльності; ознайомлення з довкіллям, художньою літературою, природа; використання технічних засобів; зразкове мовлення педагога як засіб впливу на мовлення дітей. Найважливішим засобом збагачення словника дитини виступають твори художньої літератури.

Виділяють дві групи методів: методи ознайомлення з навколишнім світом та збагачення словника та методи, спрямовані на закріплення та активізацію словника, розвитку його смислової сторони. До першої групи відносяться методи безпосереднього ознайомлення з оточуючим та

збагачення словника: розгляд та обстеження предметів, спостереження, огляди приміщень дошкільної організації, цільові прогулянки та екскурсії, спостереження за тваринами, діяльністю дорослих, розгляд картин. Другу групу складають методи опосередкованого ознайомлення з оточуючим та збагачення словника: розглядання картин з малознайомим змістом, читання художніх творів, показ відеофільмів, перегляд телепередач. Важливу роль для розвитку словника дітей старшого дошкільного віку відіграють словесні дидактичні ігри, які передбачають наявність в дитини попередньо набутого досвіду. Другу групу методів словникової роботи використовують з метою закріплення та активізації словника.

За четвертим завданням:

З метою вивчення рівнів сформованості лексичного розвитку старших дошкільників, визначено критерії та показники, до кожного з яких підібрано діагностичні методики. Такими критеріями є: *мотиваційний, когнітивно-змістовий, експресивно-оцінний критерії*. До кожного критерію визначені показники, а саме, інтерес до змісту слова; ініціативність слововживання; прагнення до словотворення і словозміни, точність слововживання; кількість і якість слів, які вживає дитина у тематичних групах; розуміння значення слів і вміння їх пояснити; наявність у мовленні образних виразів, приказок, прислів'їв, експресивної лексики.

Результати дослідження дозволили визначити рівні лексичного розвитку старших дошкільників: *достатній, середній, низький*. Більшість дошкільників (47%) мають середній рівень сформованості словника, 31% дітей мають достатній лексичний розвиток, який забезпечує їм вільне спілкування, спроможність складати різні види розповідей, переказувати художні твори. І 22% дошкільників перебувають на низькому рівні сформованості словника, внаслідок чого мають труднощі при переказуванні, складанні зв'язних текстів.

Діти достатнього рівня мають стійкий інтерес до змісту слова, великий запас слів у своєму активному словнику, вміють влучно використовувати

слова та вирази, прагнуть до словотворення та словозміни; володіють всіма частинами мови. Для дітей середнього рівня властивий стійкий інтерес до змістової сторони слова, однак час від часу проявляють здатність до словотворення чи словозміни. Такі прагнення є ситуативними, залежать від кола співбесідників, розуміння змісту сюжету. Активний словник включає не всі частини мови. Дітям низького рівня властивий не стійкий інтерес до змісту слова, прояв ініціативи до слововживання відсутній, немає прагнення до словозміни. Бідний словниковий запас, переважають іменники та дієслова, обмежена кількість емоційно забарвлених слів, образних та багатозначних слів. Той факт, що частина дітей перебуває на низькому рівні лексичного розвитку, дає нам підставу для організації системи роботи щодо формування у них зазначеної якості.

Анкетування вихователів засвідчує, що всі педагоги планують лексичну роботу зі старшими дошкільниками, яка здійснюється як на організованих заняттях, так і в процесі життєдіяльності. Використовують різні методи і прийоми, але більшість з педагогів надають перевагу стандартним, оскільки недостатньо володіють сучасними технологіями розвитку словника дітей.

За п'ятим завданням:

Обґрунтовано організаційно- педагогічні умови та розроблено систему роботи з лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку. Організаційно-педагогічними умовами є: *створення розвивально-мовленнєвого середовища; використання художньої літератури, як засобу збагачення словника дитини; інтеграція цілеспрямованої словникової роботи в різні види мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої, мовленнєво-ігрової); партнерська взаємодія закладу дошкільної освіти з родинами.*

Система роботи з дошкільниками щодо розвитку лексичного складника включає наступні *етапи: збагачувально-репродуктивний; навчально-уточнювальний; продуктивно-розвивальний.* На кожному з цих етапів мають

реалізуватися визначені умови. На *першому* та *другому етапах* відбувається засвоєння лексики дітьми у розвивально-мовленнєвому середовищі з використанням творів художньої літератури. Третій етап передбачає *інтеграцію цілеспрямованої словникової роботи в різні види мовленнєвої діяльності*. Партнерська взаємодія закладу дошкільної освіти з родинами має здійснюватися на всіх етапах. Важливе значення в системі роботи має дотримання послідовності всіх виділених нами етапів.

Розроблена система роботи включає добірку дидактичних ігор та вправ, спрямованих на розвиток лексики старших дошкільників, форми роботи з педагогами та батьками.

Проведене дослідження, незважаючи на його тематичну цілісність і логіко-змістову завершеність, усе ж виявляє низку похідних проблем, що потребують окремого вивчення, зокрема, нагальною є проблема підготовки та передпідготовки педагогічних кадрів до організації словникової роботи в закладі дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Албул В.Г. Засоби розвитку словника у дошкільників. *Актуальні проблеми психології*. Том V. Випуск 17. С.3-12. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v5/i17/3.pdf>
2. Алексеєнко-Лемовська Л. В. Збагачення словника дітей старшого дошкільного віку в театральній-ігровій діяльності: монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2021. 184 с.
3. Алексеєнко-Лемовська Л. В. Збагачення словника дошкільників у театральній-ігровій діяльності: педагогічні умови. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. Випуск 65. 2012. С.58-64. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/9177/1/9.pdf>
4. Аніщук А. Концептуальні засади створення розвивального середовища для становлення мовленнєвої особистості в дошкільному дитинстві. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2011. № 5. С.14-17.
5. Аніщук А.М. Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі: дис. кан. пед. наук: 13.00.08. Київ, 2009. 259 с.
6. Базовий компонент дошкільної освіти України / під керівництвом Т.О.Піроженко. К.: Видавництво, 2021. 26 с.
7. Березовська Л. І. Розвиток творчого мовленнєвого самовираження старших дошкільників: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.08. О., 2004. 217 с.
8. Богуш А. М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах. К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. 440 с.
9. Богуш А. М., Гавриш Н.В. Збагачення словника дошкільників експресивною лексикою народних казок. Одеса : Поліграф, 2005. 254 с.
10. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо - мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах : підручник

для студ. вищ.навч. закладів фак-тів дошкільної освіти. Київ. Видавничий дім «Слово», 2006. 304 с.

11. Богущ А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах: підручник / За ред.. А.М.Богущ. Друге видання, доповнене. К.: Видавничий Дім «Слово». 2011. 704 с.

12. Богущ А М. Мовленнєвий розвиток дошкільника від народження до семи років: монографія. К.:Слово, 2004. 376 с.

13. Бондаренко А.К. Словесні ігри в дитячому садку. Просвіта, 1977. 68 с.

14. Боритко Н.М., Сергєєв Н.К. Суб'єктність як цілісна характеристика професійного становлення студента. *Проблема цілісного розвитку особистості становлення студента як суб'єкта педагогічної взаємодії*. Донецьк. 2004. С.3-9.

15. Боровик Л.О. Технологія наочного моделювання як засіб розвитку комунікативних здібностей дітей дошкільного віку. *Молодий вчений: педагогічні науки*, No 4 (92). 2021. С. 35 -40.

16. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000; уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.

17. Водолага Н. В. Навчання розповідання дітей старшого дошкільного віку в театралізованій діяльності : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02. Одеса, 2001. 218 с.

18. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному віці 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова) автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Київ 2002. 26 с.

19. Гавриш Н. В. Художнє слово і дитяче мовлення. Донецьк : Лебідь, 1999. 170 с.

20. Гончаренко А. М. Розвиток мовленнєвої компетентності старших дошкільників : навч. метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі». К. : Світич, 2009. 160 с
21. Гончаренко А. М. Слово як засіб формування національної самосвідомості і духовності особистості. *Українська родина: наук.-метод. посібник* / укл. і наук. ред. Т. І. Люріна, В. Г. Слюсаренко, М. Г. Тараненко; КМПУВ ім. Б. Грінченка. К., 1998. С. 563 – 571.
22. Горбунова Н. В. Сучасні дослідження в галузі української лінгводидактика. *Педагогіка та психологія*. 2011. Вип. 40 (3). С. 9–17.
23. Горбунова Н. В. Теорія та методика розвитку словника дітей старшого дошкільного віку: дис. док. пед. наук: 13.00.02. Ялта, 2011. 505 с.
24. Горбунова Н. В. Художнє слово як засіб розвитку словника дошкільників. *Наука і освіта*, № 10, 2014. С.45-50. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/6709/1/Horbunova.pdf>
25. Енциклопедія сучасної України у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. Т. 23: Нг - Ня. 832 с. ISBN 978-966-02-9624-4.
26. Зданевич Л. В., Погрібняк Н.В. Розвиток зв'язного мовлення дітей дошкільного віку засобами творів живопису. Запоріжжя, 2009. 120 с.
27. Калмикова Л.О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний аспект: навч. пос. для студентів ВНЗ.К. НМЦВО. 2003. 300 с.
28. Калмикова Л. О. Збагатити дитяче мовлення допоможуть словосполучення. *Дошкільне виховання*. 2001. №7. С. 12–15.
29. Калмикова Л. О. Комунікативний підхід до розвитку мовлення дошкільнят. *Педагогіка і психологія*. 1996. №1. С. 51–55.
30. Коник В. І. Розвиток словника молодшого дошкільника : дис... канд. педаг. наук : 13.00.01. К., 1969. 168 с.
31. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) : монографія. К. : Стилос, 2000. 336 с.

32. Копилова О. В., Ткаченко В. М. Використання символів у роботі з дошкільниками: навч. посіб. Харків: Вид-во «Ранок», 2009. 56 с.
33. Крутій К. Л., Кулинич О. П., Погрібняк Н. В. Конспекти занять із художньо-мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку. Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2009. 200 с.
34. Крутій К. Л. Створення мовленнєвого середовища: теоретичні засади і практична реалізація. 2-ге вид.. Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2006. 168 с.
35. Мацько Л., Мацько О., Сидоренко О. Стилїстика української мови: підручник. К., Вища школа, 2003. 462 с.
36. Менг К. Комуникативно-мовленнєва діяльність старших дошкільників в ситуативній обумовленості (компоненти та градації) *Психолінгвістика* : зб. статей: відп. ред. А. М. Шахнарович. 1984. С. 241-259.
37. Мисан І. В. Методика збагачення мовлення дітей старшого дошкільного віку фразеологізмами. *Наука і освіта*, № 10, 2014. С.140-144.
38. Нагорна, А. О. Збагачення словника дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення засобами математичних казок : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. 87 с.
39. О. Б. Полєвікова Особливості дослідження дитячого словника. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/8_2011/33.pdf
40. Потапенко С. Дидактичні особливості використання наочності у розвитку словника дітей з загальним недорозвиненням мовлення. *Освіта. Інноватика. Практика*. Том 10, №4, 2022. С.37-41. URL: <https://oip-journal.org/index.php/oip/article/view/48/47>
41. Руденко Ю. А. Збагачення словника дітей старшого дошкільного віку експресивною лексикою засобами української народної казки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02. Одеса, 2003. 21 с.

42. Сахарова О. М. Педагогічні умови збагачення словника дітей молодшого дошкільного віку в процесі фізичного виховання: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.08 – дошкільна педагогіка. Одеса, 2021. 232 с. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11247/1/Сахарова_дис.pdf
43. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970—1980. Т. 4. С. 473.
44. Сучасна українська літературна мова ; за ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища шк.,1994. 413 с.
45. Сухомлинський В.О. Рідне слово . *Вибрані твори : у 5-т.* К. : Рад. школа, 1977. Т. 3. С. 201 – 205.
46. Тиндюк Н. Т. Педагогічні аспекти розвитку словника дітей дошкільного віку. Випуск 1.45 (106). Педагогічні науки, 2014.С.145-148. URL: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/34_3.pdf
47. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ: *Програмно-методичний комплекс.* 2013. 108 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/10502/1/Trofimenko5.pdf>
48. Ушинський К. Д. Рідне слово. *Вибрані педагогічні твори: у 2- х т.* / за ред. О.І.Пискунова. К.: Рад. шк., 1975. Т.1. С. 121–133.
49. Харченко В.К. Функції метафори. Вид. 2-е.URSS : LKI, 2007. 85 с.
50. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до 6 років /О.П. Аксьонова, А.М. Аніщук, Л.В. Артемова; наук. кер. О.Л. Кононко. К: ТОВ «МЦФЕР» . Україна» .2019 р. 488с.